

EL MANUAL DE TENYIR TELES DE COTÓ DE JOSEP COLOMER (1807)

GUERAU PALMADA

Historiador de l'art

Resum

L'any 1807 el negociant i fabricant de la vila de Banyoles Josep Colomer va escriure un manual sobre la manera de com tenyir les teles de cotó en la seva fàbrica tèxtil fundada a la segona meitat del segle XVIII. El manuscrit volia transmetre els coneixements de la tècnica del tenyit amb matèries tintòries naturals als seus descendents.

Paraules clau

Banyoles, indústria banyolina, teles de cotó, tècnica del tint.

Abstract

In 1807, Josep Colomer a trader and manufacturer from the village of Banyoles wrote a manuscript on how to dye cotton fabrics in his textile factory founded in the second half of the eighteenth century. The manuscript aimed to transmit to his descendants the knowledge concerning the technique of dyeing using natural materials.

Key words

Banyoles, Banyoles industry, cotton fabrics, dyeing technique.

LA INDÚSTRIA DE BANYOLES

La producció industrial a Banyoles durant el set-cents estava basada en bona part en el sector tèxtil, i en concret, en el cànem i el lli. Al segle XVIII, Banyoles era una de viles de les comarques gironines més importants en la producció de teixits de cànem. L'any 1747 existien una cinquantena de tallers particulars amb telers que elaboraven anualment 70.000 canes de teles fines gòtiques i 50.000 canes d'estopa¹. A mitjan segle ja eren actives dues fàbriques de teixits de lli: la fàbrica de l'hisendat Francesc de Ametller

¹ Una cana de tela tenia l'equivalència de vuit pams, exactament 1,559 m.

i la fàbrica de Josep Fages. Francesc de Ametller, originari de Cassà de Pelràs, s'instal·là a Banyoles dins del primer quart del segle divuit, on comprà el mas Peraseca, i fundà, juntament amb el seu fill Pere, una indústria de teixits, a més de ser l'inventor a la península dels anomenats "*lienços gòtics*" blancs i tenyits a imitació dels holandesos. El 1743 tenia 22 telers per a teixir teles fines i 6 telers per a teles d'estopa i sacs. El 1747 amplià la seva fàbrica a 24 telers, que produïen 20.000 canes a l'any de teixit de lli i 3.000 d'estopa. En la seva fàbrica tèxtil hi treballaven 12 mestres teixidors, 5 fadrins teixidors i 7 aprenents. També encarregaven la producció tèxtil (telers) a domicili, com per exemple, a diferents masos de Verges. A més, a Arenys de Mar hi van muntar una companyia naviliera, formada per 4 o 5 velers, que feien el transport als ports de La Havana i Florida. D'altra banda, la fàbrica de Josep Fages encara tenia més telers, en total 39 telers (1747) que produïen 30.000 canes de teles de lli i 5.000 d'estopa, manipulats per 17 mestres teixidors i diversos aprenents².

D'altra part, la tradicional producció drapera de llana banyolina d'origen medieval, tot i que en clara decadència, encara era activa³. Al tercer quart del segle XVIII funcionava el molí retorcedor del gremi dels paraires a la placeta de Sant Pere, el molí draper Serratosa i Aluart, en el rec Major, com també els molins bataners dels Masmitjà i Serratosa i el d'en Cordoní (cal Nocaire).

No serà fins al darrer quart de segle que apareixeran les primeres fàbriques de cotó. Sobretot aquesta producció cotonera serà destinada a l'exèrcit peninsular i colonial d'Amèrica amb camises, peces de vestir o roba per tendes de campanya. També es produiran teles fines de cotó, com blauets, o barreges de fils tenyits. No eren en cap cas factories d'indianes en el sentit estricte, on es fabriquessin teixits de cotó estampats per una sola cara, però si una protoindústria dedicada al teixit i al tint de les teles de cotó, amb una divisió entre la fase del teixit, que es feia en part al domicili, i la fase del tenyit que es duia a terme a les fàbriques situades en els recs banyolins. Una de les primeres dates sobre la relació industrial la trobarem l'any 1777, quan són comptabilitzades les primeres fàbriques de cotó, amb més retard respecte a Barcelona (1735-1740), però més prematures que a la ciutat de

² Vegeu PALMADA, Guerau (2010): *La força de l'aigua, el patrimoni industrial a Banyoles i la comarca del Pla de l'Estany*. Beca de Ciències Socials i Humanes del Patronat Francesc Eiximenis (2010), també vegeu els diferents articles publicats per ABELLÁN, Joan Anton a <http://www.turaris.net/ca/publicacions>.

³ VILARDELL, Joan (1994): *Els draps de Banyoles. Notes històriques*, "Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles", 1992-1994, CECB, Banyoles, p. 99-112.

Girona, o coetànies al fenomen tèxtil d'Olot i la Garrotxa⁴. Les fàbriques eren la d'Esteve Masmitjà i Serratosa, tintorer, i la de Josep Colomer, negociant, també dedicada al tint dels teixits de cotó. Ambdues tenien una producció anual de 20.000 canes catalanes de cotó, i cotó amb mescla de fil⁵. Cal destacar que la majoria de la producció tèxtil de la vila encara es basava en el cànem i el lli, elaborada en petits tallers de pocs telers, domèstics i particulars. Tanmateix, de forma gradual, el treball artesanal del teixit deixà pas a una producció mecanitzada, amb treballadors assalariats⁶. Malauradament el sotrac que provocà el conflicte bèl·lic de la Guerra del Francès a inicis del segle dinou trencà de cop la puixança industrial banyolina, per bé que s'anà recuperant al llarg del segle de manera gradual⁷.

LA FÀBRICA COLOMER

Els Colomer van ser una família de negociants, comerciants i propietaris molt rellevants a Banyoles durant els segles XVIII i XIX. Tenien una indústria tèxtil al segle XVIII al barri del Turers que donava feina a domicili a moltes dones d'arreu de la comarca del Pla de l'Estany i de les parròquies veïnes, dedicades bàsicament a teixir teles de cotó. Varen ocupar càrrecs municipals a Banyoles i varen emparentar amb famílies de negociants, paraires i propietaris de les comarques veïnes, com els Torrent de Cervià de Ter, els Planadecursach de Riudaura o els Badia d'Olot.

⁴ LLUCH, Ernest (1981): *La revolució industrial a la Garrotxa (1777-1822)*, "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins", 25, Girona, 1981, p. 193-230. TORRENT, Rafael (1977): *Dades històriques de la indústria tèxtil a Olot i comarca, i d'Esteve Paluzie*, "Annals del PEHOC", núm. 1, Olot, p. 295ss. Vegeu també el blog de Miquel PUIG i REIXACH, historiador del PEHOC, amb un gran nombre de publicacions sobre les manufactures a Olot. <http://www.miquelpuig.cat/>. Sobre la ciutat de Girona, vegeu ALBERCH, Ramon i QUER, Josep (2001). *La Girona del set-cents. Els límits d'una transformació (1700-1792)*. Quaderns d'Història de Girona, Ajuntament de Girona. CLARA, Josep (1984): *Les fàbriques gironines del segle XVIII*, "Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya": [Barcelona, del 17 al 21 de desembre de 1984, vol. 1, 1984, p. 545-552.

⁵ ACPE: Fons Ajuntament Banyoles. Ordres i Cartes (s. XIV-1789), número registre 15.

⁶ TERRADAS, Dolors (1985): *Aproximació a un exemple de industrialització no reïxit: Banyoles 1700-1900*, "Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles", 1980-1984, CECB, Banyoles, 1985, p.145-169.

⁷ AAVV (2012). *La Guerra del Francès al Pla de l'Estany*. Quaderns del CECB, 31, Banyoles, 2012. RUSTULLET, Miquel (2008). *La Guerra del Francès al Pla de l'Estany, 1808-1814*, Consell Comarcal del Pla de l'Estany, Banyoles.

Precisament a l'Arxiu Històric Comarcal del Pla de l'Estany s'hi troba dipositat des de l'any 1993 el fons de la família Colomer de Banyoles amb documents de l'any 1645 fins al 1925. Entre la documentació hi podem trobar el llibre de les filadores, el llibre dels clients de la fàbrica, o la nombrosa correspondència comercial i familiar. A més de la correspondència, hi ha un llibre del patrimoni familiar, amb testaments, donacions, heretaments, censals, lluïsmes, èpoques diverses, establiments de terres i escriptures notariales. Enmig del fons familiar, es troben alguns manuals, com la manera de fer vi, o un segon manual de com tenyir les teles⁸. Precisament aquest manual de tintura de teles fou escrit pel negociant Josep Colomer i Plana l'any 1807. El manual o *llibreta* era destinat als seus fills i descendents, amb la voluntat de transmetre i mantenir els coneixements familiars de la tècnica del tenyit de cotó de la fàbrica Colomer. El document és prou interessant perquè mostra la tècnica tradicional del tenyit en una fàbrica de cotó del darrer terç del segle XVIII, especificant les matèries tintòries emprades (indi, vidriol de Xipre, campetx, fusta de Brasil, galda, magrana o fustet) i els colors finals que se'n podien obtenir (blau, groc, groc torrat, viola, vermell, gris o verd botella).

Durant l'Antic Règim el tint de les teles exigia uns coneixements tècnics especialitzats amb la necessitat d'obtenir matèries tintòries naturals, que progressivament van ser aconseguides del món colonial. Així al llarg del set-cents es van establir ordenances específiques per l'art de la tintura, reglamentades per un inspector de tints de l'administració borbònica, o bé mercès als coneixements tècnics de les nissagues de mestres tintorers castellans, valencians i catalans⁹. Per exemple, és simptomàtic el cas del químic i mestre tintorer toledà Luis Fernández, qui dirigí la Reial Fàbrica que els Cinc Gremis Majors de Madrid tenien a València, i poc després ocupà el càrrec d'inspector reial de tints. Els seus coneixements sobre les tècniques del tenyit de teixits (seda, llana, fils de tota mena i espart) van quedar reflectides en la publicació *Tratado instructivo y práctico sobre el arte de la tintura* publicat

⁸ GRABULEDA, Josep i REVERTER, M. Àngels (2010): *El Fons patrimonial dels Colomer de Banyoles (segles XVIII-XX)*, "Tabulari. Butlletí de l'Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany", 3, febrer de 2010, p. 5.

⁹ MOLAS, Pere (1994): *La política del tinte en la España del siglo XVIII*, "Espacio, Tiempo y Forma, Serie IV, Historia Moderna", 7, 1994, p. 55-68.

l'any 1778¹⁰. A la Biblioteca de Catalunya es troba també un manuscrit escrit a mà per títol *Instrucción sobre el cocimiento de prueba de la tintura de lanas, y de sus texidos* del fabricant d'indianes Joan Pau Canals i Martí amb instruccions de com tenyir la llana amb diferents matèries tintòries¹¹.

Al darrer terç del segle XVIII la família Colomer hauria canviat la seva tradició familiar de corders i teixidors de lli per iniciar la producció de teles de cotó. Així l'any 1778 el fargaire Francesc Bernich tenia en propietat una casa situada a les voltes superiors de la plaça Major de Banyoles, coneguda popularment com "*la casa d'en Blanch*", la part posterior de la qual, o eixida, era usada pel negociant Pau Colomer i Torrent com a entrada de la seva fàbrica de tenyir, recentment construïda. Probablement la fàbrica ja era dedicada a la producció de filats de cotó tenyits: "*Concedesch facultat y licencia a vos Pau Colomer negociant de la prop dita vila present y baix acceptat pera que pugau tenir la fabrica a tenyir que modernament haveu construhit en dita estable per passari vos de vostra casa y fer obrar en la predita cort o estable tot lo que sie necessari per dita fabrica ab la declaracio empero que luego de finida dita llicencia tingau de tornar tapar dita porta fer la estable y secreta axi com estava antes de la present llicencia*"¹².

Pocs anys després, el comerciant banyolí Jeroni Colomer comprà una peça de terra de 6 vessanes de secà situada en el Terme, a extramurs de l'antiga muralla de la vila, en l'indret conegut com el Camp d'en Porxas, en el barri dels Turers i per on hi passava el rec Major. La compra fou feta a l'hisendat Joan de Manresa i signada a la notaria de Banyoles el 27 octubre de 1782. Precisament els Colomer al llarg del set-cents ampliaren de forma notable el seu patrimoni de Banyoles i de les comarques de Girona.

La primera intenció de Jeroni Colomer per la compra d'aquest terreny no fou altra que reconvertir l'any 1783 la terra de secà de subsòl de travertí amb una horta regada amb les aigües del rec Major, rebaixant la roca mare i aportant terra fèrtil. El 15 de desembre de 1790 el mestre de cases Francesc

¹⁰ FERNÁNDEZ, Luis (1778). *Tratado instructivo y práctico sobre el arte de la tintura: reglas experimentadas y metódicas para tinter sedas, lanas, hilos de todas clase y esparto en rama*, Madrid, Imprenta de Blas Roman.

¹¹ Per veure el manuscrit sencer a http://www.cervantesvirtual.com/portales/miguel_de_cervantes/obra/instruccion-sobre-el-cocimiento-de-prueba-de-la-tintura-de-lanas-y-de-sus-texidos-manuscrit-0/

¹² AHG: Protocols Notarials de Banyoles. Esteve Plana Antiga - Manuale (1777-79), BA2-10, f. 225r.

Canadés i el treballador Miquel Busquets presentaven un càlcul sobre el valor de les obres fetes en aquest terreny pocs anys abans. Jeroni Colomer havia sol·licitat una comissió a l'Ajuntament de Banyoles, presidit pel batlle Pau Castanyer, perquè valorés les millores dutes a terme en l'antic Camp d'en Porxas, llavors ja conegut com l'Horta d'en Colomer: "*Que lo dit Geroni Colomer en lo añ mil setcents vuitantatres i següents fins lo present ha reduhit a regadiu aquella gran pessa de terra que per sos cents justos i legitims titols te i posseheix situada en lo terme de la present vila molt cerca della i en lo territori dit los Turers dita i anomanada antes Camp den Porxas i vui dit la Horta den Colomer trahent la roca tova pera abaxar el terreno a fi de poder regar aquella fent portar terra en varios paratges que no hi havia sino roca trahent fora la molta runa ques feia arrancant la roca per lo que ha ahgut de gastar crecidas quantitats de diner pera reduhirla a regadiu com es patent i publich construhint en ella dos casas i formant diferents rechs que la circueixen per la major comoditat de regarla". També resulta molt interessant que per convertir la terra en horta de regadiu, abans calia extreure tot el travertí del subsòl, extret a roca viva, per després aportar terra procedent d'un altre indret. Aquesta pràctica de rebaixar el subsòl de travertí ja es documenta des d'època medieval en diversos llocs de la ciutat¹³.*

A tocar a aquest terreny, Jeroni Colomer a més amplià la seva propietat l'any 1784 amb la compra de la casa d'en Patller situada prop de l'antic Portal dels Turers, sembla que en força mal estat. La casa afrontava amb la casa propietat del notari Manel Margarit i Joals, resident a Castelló d'Empúries, qui informà que no podia obrir cap obertura sense la llicència municipal: "*Amich Geroni: Me han informat el que haviais comprat a Manresa la casa del Patller (que men alegro) y que en virtud de la compra volias obrir finestras a la part del hort de ma cava. Tu no deus estar enterat; que per la que hi trau retxada de ferro se dona llicencia a Llorens Casadevall posesor que fou de eixa la nova casa*"¹⁴.

La majoria de millores efectuades en el terreny sobretot es dugueren a terme l'any 1783 amb un cost total de 58 lliures i 15 sous. A part de les obres mencionades, s'aixecà un mur perimetral de tancament per l'horta (4 parets), amb un cost de 360 lliures, pels sacs de calç, 37 lliures i 10 sous. En

¹³ Per exemple, en les darreres intervencions arqueològiques al monestir de Sant Esteve de Banyoles (juliol -agost 2010) per l'empresa Arqueolític SL han permès documentar aquest rebaix en el travertí destinat reomplir-lo de terra fèrtil, en concret, en les hortes del monjos benedictins tenien a la banda sud-est, l'espai conegut com l'Horta de l'Abat.

¹⁴ ACPE: Fons familiars. Fons Colomer, full solt.

els treballs, es documenta una antiga tècnica constructiva a Banyoles per tal d'impermeabilitzar i fonamentar la base dels murs, utilitzant una capa de cendres procedents dels residus industrials de les saboneries: *“per cent juntas de traginar la cendrada dende la saboneria de la present vila i altres paratges de la dita pessa de terra la qual cendrada se emplea per la construccio de ditas parets i per rebatrer aquellas que a dotze sous per junta com import es sexanta lliuras - 60 ll.”*. La cendra procedia probablement de la saboneria de Francesc Cabanellas, difunt l'any anterior. El recompte de les obres resulta encara molt més quantiós, i en total Jeroni Colomer es gastà la suma de 508 lliures i 15 sous.

El 23 de desembre de 1784 els capellans de la parròquia de Santa Maria dels Turers feren un certificat a favor del bon obrar de Joan Clayrá, botiguer de teles, en què es descriu que ja no tenia la seva botiga, i que treballava en la fàbrica dels Colomer en la mesura i tint de les teles: *“Nosotros infros. curas parrocos de la parroquia de la villa de Bañolas obispado de Gerona, certificamos, y hazemos fe que Juan Clayrá tendero de ropa de lana, y lienzos natural, y habitante de esta susodicha parroquia, mayor de cinquenta años de edad, es sugeto comunmente tenido, y reputado por hombre de bien, de cristianas costumbres, yd e toda satisfacion: y aunque por falta de medios eo, capitales no tiene botiga de su officio, en que ociparse no vive por esxcioso, pues se emplea continuamente a los labores concernientes al officio de su profesion, y especialmente de algunos años de esta parte que cuida de la fabrica de lienzos de Geronimo Colomer comerciante vezino de esta mencionada parroquia, haziendo en ella trabajos correspondientes de medir, y conducir los lienzos, y llevar las cuentas de la fabrica, con cuyo trabajo gana, licita, y honestamente su sustento, como es publico, y notorio en esta parroquia, y siendo como es soltero, y sin familia de padres, hermanos, ni otro alguno, que por obliogacion deba mantener, ni alimentar, vive con toda descendencia en la casa de un su cuñado, sin que quede, ni haya dado que sentir a la justicia, ni a otro alguno de esta parroquia, ni fuera de ella que nosotros sepamos”*¹⁵.

A part de la valoració de les obres fetes en l'Horta d'en Colomer, el 24 de desembre de 1790 es féu la valoració dels dos edificis situats en l'Horta d'en Colomer, encarregada al mestre de cases Antoni Canta i al fuster Llorens Bartra. El document, com en l'anterior cas, fou transcrit el 15 de febrer de 1825 per ésser cremada la notaria de Banyoles. La primera edificació era

¹⁵ AHG: Protocols notarials de Cornellà. Josep Pla - manuale (1784-1785), CN 99, f. 56-57.

Restes de la fàbrica de teixits Colomer en l'actual passatge del Rec Major.

una casa destinada a l'habitatge de l'hortolà. Es féu una valoració a partir de les parets mestres: *“Per cent setanta canas de paret contenen las parets de ditas casas que á preu de una lliura deu sous la cana, a saber es, quinze sous per las mans del mestre de casas i manobres, i quinze sous per la compra de las pedras*

i ports de ellas junt son doscentas sinquanta cinch lliuras barceloneses - 255 ll.” A part de les parets, es van comptar les 500 teules, 35 tortugues¹⁶, 45 semals de calç, 90 semals de sorra, les lloses dels ràfecs, els jornals dels mestre de cases i manobre, el pilar del mig de la casa, les lloses de la volta de l’escala, envanits i tempanells, les lloses de la xemeneia, l’enrajolat de les voltes, mil rajols, l’enlluït dels murs interiors, l’aigüera, lleixes i armari de la cuina fets de llosa, l’enllosat de la planta baixa, les lloses de la cort i estable, les portes i finestres de fusta o la volta de rajols del forn i les pedres de la boca. Certament el peritatge fou mol detallat i ens mostra el coneixement que tenien els mestres de cases de les obres i edificis del set-cents.

El segon edifici de l’Horta d’en Colomer era la fàbrica tèxtil o de teles, construïda a la dècada dels anys 80 del set-cents: “... *ha expendit i gastat lo dit Geronim Colomer en la fabrica i construccio de ditas dos casas, so es, la una per lo Hortalà, i la altra per lo bullidor, treballadors, cups, vivers i demes necessari per la sua fabrica de telas*”. En la casa del bullidor hi havia dos pilars que sostenien les voltes, llambordes o pedres, les voltes i arcs, les pilastres de pedra, les lloses de les voltes, una escala de pedra amb barana de 15 graons i replà, graons de llosa, paviment de lloses, tempanells per dividir els quartos de la part de dalt del bullidor, replanar les voltes amb llosetes i guix, enrajolats, portes i finestres de fusta. En la fàbrica també es van excavar calderes i fogaines on tractar les teles: “*per la excavacio dels cups i ollas o calderas i fogañas se han posats trenta sis jornals de mestre i trenta jornals de manobre: vint i cinch lliuras deu sous – 25 ll. 10 s.*”. La fàbrica tèxtil és descrita amb dues fogaines amb dues pedres fogueres, i escala d’accés per baixar-hi: “*per las dos fogañas i ximeneas se han fets setze jornals de mestre i dotze jornals de manobre: dotze lliuras deu sous – 12 ll. 10 s.*” També dues basses on es deixaven les teles en lleixiu: “*per fer los cups i bassis per dirigir los llexius de han fet divuit jornals de mestre i dotze jornals de manobre: tretze lliuras deu sous – 13 ll. 10 s.*”. Aquestes basses de lleixiu eren recobertes amb un total de 500 rajoles unides amb betum. Per portar l’aigua als cups, probablement des del rec Major, es va fer un canal: “*per la canal per fer anar la aigua a dits cups un jornal de mestre i un jornal de manobre disset sous i sis – 17 s. 6 d.*”. A la banda del rec Major, els murs de les cases es van reforçar amb tres arcs: “*per un tros de paret a la part del rech major i tres archs per reforsar las dos casas que amenassavan ruina, ab consentiment del*

¹⁶ Una tortuga és un teula més curta però més corbada i fonda que l’ordinària, i que serveix per recollir l’aigua de la teulada i evitar que caigui al carrer.

*Magch. Ajuntament se han posat junt ab los rampeus quarantados jornals de mestre i quarantados de manobre: trenta sis lliuras quinze sous – 36 ll. 15 s.*¹⁷. D'altra banda, també es va fer un viver per rentar les hortalisses, dos portals a la banda nord i sud amb muntants de pedra, ràfecs de llosa i teulada de teula.

De l'antiga fàbrica Colomer en el paratge dels Turers avui en queden escasses restes. Al carrer de l'Abeurador, per on discorre el rec Major, podem identificar les restes d'un edifici industrial fet de pedres i lloses de travertí, molt reformat, però que es podria datar de finals del segle XVIII i identificable amb les restes de la fàbrica Colomer. L'edifici mostra finestres rectangulars amb llinda de pedra obertes de forma alternada de cara al rec Major, a la planta baixa i a un nivell molt inferior a l'actual. Damunt d'aquestes finestres, es repeteixen alternades la mateixa tipologia d'obertura, que la podem datar a grans trets dels segles XVIII i XIX¹⁸. A la planta superior, es poden veure unes simples finestres amb ampit de travertí, que denoten el caràcter modest i industrial de l'edifici. A l'interior, l'estructura es sustenta amb voltes d'aresta de travertí, la tècnica constructiva local.

ELS TIPUS DE TELES

A través de la correspondència comercial podem conèixer els diferents tipus de teixits que fabricava la indústria tèxtil Colomer, comercialitzada amb carruatges a les comarques veïnes. La matèria prima arribava a Banyoles amb sacs de cotó i sacs de lli. El lli també es produïa als entorns de Banyoles. Per exemple l'abril de 1798 el comerciant de La Bisbal, Joan Terricabres, es queixava de la mala qualitat de les teles banyolines, comparant-la amb les teles de Barcelona: "*Mol Sor. meu est instan acabo de rebra las robas permans de son mosu totas fan per mi en quant a las mostrars pero de qualitat son mol fluxas que als vions vuy per llarch no tenan pasado y parque Vm. Vejia al dessengany li remetiu mostrars de las de Barcelona porque as guvernia*

¹⁷ ACPE: Fons familiars. Fons Colomer, full solt.

¹⁸ Aquesta mateixa tipologia d'obertura doble o sobreposada feta amb carreus de travertí les podem identificar amb l'antiga adoberia que avui es troba al carrer Girona (actual Alberg de Banyoles), on l'obra es trobava a un nivell molt inferior al carrer. L'edifici també el podem datar a grans trets a la segona meitat del segle XVIII.

ab ellas ...". El tipus de teixits que fabricava Colomer era la "pita blava"¹⁹, la "fustania blava rellade", el "basi blanch"²⁰, els "vions alacuntillade"²¹ o la "pita groga". També sabem que la fàbrica Colomer produïa bombosins de cotó blanc, un teixit emprat per la roba interior femenina. El 31 de gener de 1791 Agustín Gutiérrez de Orrantia (Madrid) es queixava de la mala qualitat de la comanda de bombosins, i els malentesos lingüístics també eren habituals: "... que Vm. no entiende bien mi modo de ablar el Castellano, Jo digo si aqui se tratase de arreglar los precios de los bombasies que de alguna averia, desde luego me conformaria con el dictamen de mi joven amigo, u otro qualquiera, pero aqui no se trata sino de que le he pagado a Vm el precio que ha querido por los bombasies, porque me los trabajase, bien tejidos, bien blancos y con mucho pelo, pero como no tienen estas circunstancias, digo que no me acomodan por ser de la mas mala calidad que Vm ha podido trabajar".

No tots els compradors estaven descontents. Per exemple, Josep Colomer, nebot de Jeroni, estava més que satisfet del gènere tèxtil rebut a principis de juliol de 1795: "... esta molt ve me remeteu las 4 pesas basi estretan pauet com jo abem cadat molt conten de la venda del fil, y en quant al fil de lli no venguen perque tenim intensio de gastar lo per cotoninas y barrejarlo ab fil que van tornar y enviar a dit lo preu que va al coto y me remetareu lo fil y coto que tingueu tenyit a blau y vejay ab eixos dos trosos de pita que vos he remes aquin preu se vendra en eixa y si sen despetxara forsa encara que sia ferla vendre per Ramon de la Serafina ho aquell que vos compra lo vostre fil donanli alguna cosa per son treball que en esta apar que sen burlan que non volen donar sino 34 s la cana"²².

Les teles eren fabricades a domicili per un gran nombre de dones pageses de Banyoles i la seva comarca, però també d'altres poblacions veïnes com ara a Canet d'Adri, Espinavessa, Fares, Cabanelles, Granollers de Rocacorba, Medinyà o Sarrià. Les filadores treballaven a la casa del poble o en el mas, com a complement a la vida de pagès o de les activitats industrials, en el cas dels Llosas a Borgonyà, fabricants de paper. En el

¹⁹ Teixit a la plana, ordit pèl de cabra i tramats cotó, il·lustrós, de color llis, usat per a folros de mànegues en els vestits d'home.

²⁰ Teixit semblant a piqué, del qual feien caputxes d'estiu i gipons.

²¹ Teixit amb llistes longitudinals molt estretes, a vegades usat per fer faldes de cànem amb ratlletes blaves, que les dones porten sota el vestit.

²² ACPE: Fons familiars. Fons Colomer, full solt.

llibre de comptes de Jeroni Colomer, iniciat a partir de l'any 1798, trobem el nom de moltes d'aquestes filadores amb les seves pagues i entregues, i de mitjana contractava a més de vuit-centes dones anualment²³. Sense possibilitat de citar tots els exemples, a Falgons filava Maria Puig, Teresa Anglada o Margarida Collferrer; a Banyoles, Rosa Sunyer, Teresa Hereu, Maria Casadevall o Narcisa Costabella; a Borgonyà, Francisca Planas, Caterina Llosas o Caterina Bosch.

L'any 1801 apareixen diverses factures referents a la compra de bales de cotó filat procedent de Malta²⁴. Per exemple, en una factura del 18 de febrer de 1800, Josep Colomer i Plana devia a un tal Sr. Lucas Mallia (o Maglia) maltès la quantitat de 399 lliures, 1 sou i 6 diners per una bala de cotó filat de Malta, tracte que fou fet en la Lotja de Barcelona²⁵; el 17 d'abril de 1800 Josep Colomer comprà una bala de cotó filat maltès a Lucas Mallia pel preu de 397 lliures i 4 sous, el seu preu fou establert de 24 sous la lliura; el 17 de juny comprà una altra bala de cotó pel preu de 368 lliures i 11 sous, 21 sous la lliura a un tal Pallicer; el 3 de desembre de 1800 Josep Colomer i Plana comprà una remesa de cotó de "*dos balas cuto filat de Malta de primera qualitat lliis*" a un tal Francisco Ellull al preu de 21 sous 9 diners la lliura, el preu total pagat per les dues bales de cotó foren 517 lliures i 18 sous²⁶. A més a més, el mateix any identifiquem diverses compres de bales de cotó filat de Malta fetes a Lucas Mallia, Salvador Magro, Agustín Magrin, Josep Berti²⁷ a càrrec de Ramon Duran²⁸.

El dia 3 d'octubre de 1814, Josep Colomer i Plana es queixà que tenia el desembre de 1811 en la casa de Pere Francesc Adrià, veí de Mataró, una partida de teles amb un valor de 470 lliures, 13 sous i 6 diners, teles que

²³ SERRAMONTMANY, Albert (2015). *Nivells de vida, dinàmiques socials i canvi històric. L'àrea de Besalú, 1750-1850*. Tesi Doctoral, Universitat de Girona. <http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/371143/tash1de1.pdf;jsessionid=42326153F3F6FD3EA666CF28754D5939?sequence=5>

²⁴ Durant la guerra contra Anglaterra (1779-83) s'aturà l'arribada de cotó americà i calgué recórrer novament al cotó de Malta i de Llevant.

²⁵ ACPE: Fons Colomer. Compres i rebuts (1761-1842), full solt.

²⁶ ACPE: Fons Colomer. Compres i rebuts (1761-1842), full solt.

²⁷ Pel que respecte a Salvador Magro, fou un negociant que el trobem documentat l'any 1817 en el Fons de la Junta de Comerç de Barcelona, dipositat a la Biblioteca de Catalunya (JC XXII,f.1104-5), natural de l'illa de Malta, possiblement es va establir a Xàtiva. Possiblement la resta de cognoms també tenen un origen italià i maltès.

²⁸ El fet que les factures de Ramon Duran estiguin al fons Colomer indicaria que era un soci o negociant vinculat als Colomer.

foren presses per Narcís Lladó, regidor de Mataró, segons ordenà la Comissió de l'Ajuntament. Reclamà que li fossin retornat el valor d'aquestes teles²⁹.

LA NISSAGA COLOMER

El corder o teixidor de lli banyolí Pau Colomer es va casar amb Madrona Geli a començament del segle XVIII. Tingueren com a fills a Joan, Martirià, Cristòfol, Pau, Josep (casat amb Margarida Torrent i Cervià, de Cervià de Ter) i Antònia. Un dels seus fills, Joan Colomer i Geli, el 1738 es va casar amb Maria Ribas i Pou, filla d'un pagès de Riudaura. Un altre fill Martirià, el 1746, va contraure matrimoni amb Rosa Juandó i Torrent, filla del moliner banyolí Juandó.

Precisament un dels fills de Joan Colomer i Geli, casat amb Maria Ribas de Riudaura, donà una empenta important al negoci familiar: Jeroni Colomer i Ribas. Aquest es va fer negociant durant el segle XVIII fins que va morir el 1802. Es va casar, el 1765 amb Elena Plana de Cursach i Casellas, filla de pagesos de Riudaura. Tingueren com a fill Josep Colomer Plana, qui heretà la fàbrica de teles de cotó de Banyoles. Josep Colomer va contraure matrimoni el dia 1 de juny de 1791 amb Maria Torrent Martí, pubilla de pagesos terratinents de Cervià de Ter, i tingueren quatre fills: Jeroni Colomer, casat amb Manuela Sala Corominas, Gaspar Colomer, domiciliat a Mataró, Pau Colomer i Joan Colomer. Durant la seva vida ocupà important càrrecs a la vila de Banyoles, com a recaptador d'almoines els anys 1823 i 1826, com també ostentà el càrrec de regidor municipal els anys 1815, 1819, 1820, 1821 i 1828. Morí el 12 de novembre de 1845³⁰. El seu fill fou el negociant Pau Colomer i Torrent el 1770 es va casar amb Rosalia Forroll Coromina, filla del notari de Cornellà del Terri Narcís Forroll i va donar la branca dels rics negociants Colomer Forroll i dels Colomer Santaló (de Tortellà i Banyoles, i després Barcelona). El seu fill Jeroni Colomer i Torrent es va casar, el 1819, amb Manuela Sala Coromina, d'una família de pagesos benestants de Banyoles. Varen tenir uns quants fills: Pere, Maria, Tomàs, Joan, Salvador, Francesc, Manuela, Joaquina, Antònia, Carme, Carmeta i Llúcia.

²⁹ ACPE: Fons Colomer. Compres i rebuts (1761-1842), full solt.

³⁰ Informació facilitada per l'arxiver municipal de Banyoles, Josep Grabuleda.

EL MANUAL DE TENYIR TELES DE COTÓ DE JOSEP COLOMER (1807)

GUERAU PALMADA

Historiador de l'art

Resum

L'any 1807 el negociant i fabricant de la vila de Banyoles Josep Colomer va escriure un manual sobre la manera de com tenyir les teles de cotó en la seva fàbrica tèxtil fundada a la segona meitat del segle XVIII. El manuscrit volia transmetre els coneixements de la tècnica del tenyit amb matèries tintòries naturals als seus descendents.

Paraules clau

Banyoles, indústria banyolina, teles de cotó, tècnica del tint.

Abstract

In 1807, Josep Colomer a trader and manufacturer from the village of Banyoles wrote a manuscript on how to dye cotton fabrics in his textile factory founded in the second half of the eighteenth century. The manuscript aimed to transmit to his descendants the knowledge concerning the technique of dyeing using natural materials.

Key words

Banyoles, Banyoles industry, cotton fabrics, dyeing technique.

LA INDÚSTRIA DE BANYOLES

La producció industrial a Banyoles durant el set-cents estava basada en bona part en el sector tèxtil, i en concret, en el cànem i el lli. Al segle XVIII, Banyoles era una de viles de les comarques gironines més importants en la producció de teixits de cànem. L'any 1747 existien una cinquantena de tallers particulars amb telers que elaboraven anualment 70.000 canes de teles fines gòtiques i 50.000 canes d'estopa¹. A mitjan segle ja eren actives dues fàbriques de teixits de lli: la fàbrica de l'hisendat Francesc de Ametller

¹ Una cana de tela tenia l'equivalència de vuit pams, exactament 1,559 m.

i la fàbrica de Josep Fages. Francesc de Ametller, originari de Cassà de Pelràs, s'instal·là a Banyoles dins del primer quart del segle divuit, on comprà el mas Peraseca, i fundà, juntament amb el seu fill Pere, una indústria de teixits, a més de ser l'inventor a la península dels anomenats "*lienços gòtics*" blancs i tenyits a imitació dels holandesos. El 1743 tenia 22 telers per a teixir teles fines i 6 telers per a teles d'estopa i sacs. El 1747 amplià la seva fàbrica a 24 telers, que produïen 20.000 canes a l'any de teixit de lli i 3.000 d'estopa. En la seva fàbrica tèxtil hi treballaven 12 mestres teixidors, 5 fadrins teixidors i 7 aprenents. També encarregaven la producció tèxtil (telers) a domicili, com per exemple, a diferents masos de Verges. A més, a Arenys de Mar hi van muntar una companyia naviliera, formada per 4 o 5 velers, que feien el transport als ports de La Havana i Florida. D'altra banda, la fàbrica de Josep Fages encara tenia més telers, en total 39 telers (1747) que produïen 30.000 canes de teles de lli i 5.000 d'estopa, manipulats per 17 mestres teixidors i diversos aprenents².

D'altra part, la tradicional producció drapera de llana banyolina d'origen medieval, tot i que en clara decadència, encara era activa³. Al tercer quart del segle XVIII funcionava el molí retorcedor del gremi dels paraires a la placeta de Sant Pere, el molí draper Serratosa i Aluart, en el rec Major, com també els molins bataners dels Masmitjà i Serratosa i el d'en Cordoní (cal Nocaire).

No serà fins al darrer quart de segle que apareixeran les primeres fàbriques de cotó. Sobretot aquesta producció cotonera serà destinada a l'exèrcit peninsular i colonial d'Amèrica amb camises, peces de vestir o roba per tendes de campanya. També es produiran teles fines de cotó, com blauets, o barreges de fils tenyits. No eren en cap cas factories d'indianes en el sentit estricte, on es fabriquessin teixits de cotó estampats per una sola cara, però si una protoindústria dedicada al teixit i al tint de les teles de cotó, amb una divisió entre la fase del teixit, que es feia en part al domicili, i la fase del tenyit que es duia a terme a les fàbriques situades en els recs banyolins. Una de les primeres dates sobre la relació industrial la trobarem l'any 1777, quan són comptabilitzades les primeres fàbriques de cotó, amb més retard respecte a Barcelona (1735-1740), però més prematures que a la ciutat de

² Vegeu PALMADA, Guerau (2010): *La força de l'aigua, el patrimoni industrial a Banyoles i la comarca del Pla de l'Estany*. Beca de Ciències Socials i Humanes del Patronat Francesc Eiximenis (2010), també vegeu els diferents articles publicats per ABELLÁN, Joan Anton a <http://www.turaris.net/ca/publicacions>.

³ VILARDELL, Joan (1994): *Els draps de Banyoles. Notes històriques*, "Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles", 1992-1994, CECB, Banyoles, p. 99-112.

Girona, o coetànies al fenomen tèxtil d'Olot i la Garrotxa⁴. Les fàbriques eren la d'Esteve Masmitjà i Serratosa, tintorer, i la de Josep Colomer, negociant, també dedicada al tint dels teixits de cotó. Ambdues tenien una producció anual de 20.000 canes catalanes de cotó, i cotó amb mescla de fil⁵. Cal destacar que la majoria de la producció tèxtil de la vila encara es basava en el cànem i el lli, elaborada en petits tallers de pocs telers, domèstics i particulars. Tanmateix, de forma gradual, el treball artesanal del teixit deixà pas a una producció mecanitzada, amb treballadors assalariats⁶. Malauradament el sotrac que provocà el conflicte bèl·lic de la Guerra del Francès a inicis del segle dinou trencà de cop la puixança industrial banyolina, per bé que s'anà recuperant al llarg del segle de manera gradual⁷.

LA FÀBRICA COLOMER

Els Colomer van ser una família de negociants, comerciants i propietaris molt rellevants a Banyoles durant els segles XVIII i XIX. Tenien una indústria tèxtil al segle XVIII al barri del Turers que donava feina a domicili a moltes dones d'arreu de la comarca del Pla de l'Estany i de les parròquies veïnes, dedicades bàsicament a teixir teles de cotó. Varen ocupar càrrecs municipals a Banyoles i varen emparentar amb famílies de negociants, paraires i propietaris de les comarques veïnes, com els Torrent de Cervià de Ter, els Planadecursach de Riudaura o els Badia d'Olot.

⁴ LLUCH, Ernest (1981): *La revolució industrial a la Garrotxa (1777-1822)*, "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins", 25, Girona, 1981, p. 193-230. TORRENT, Rafael (1977): *Dades històriques de la indústria tèxtil a Olot i comarca, i d'Esteve Paluzie*, "Annals del PEHOC", núm. 1, Olot, p. 295ss. Vegeu també el blog de Miquel PUIG i REIXACH, historiador del PEHOC, amb un gran nombre de publicacions sobre les manufactures a Olot. <http://www.miquelpuig.cat/>. Sobre la ciutat de Girona, vegeu ALBERCH, Ramon i QUER, Josep (2001). *La Girona del set-cents. Els límits d'una transformació (1700-1792)*. Quaderns d'Història de Girona, Ajuntament de Girona. CLARA, Josep (1984): *Les fàbriques gironines del segle XVIII*, "Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya": [Barcelona, del 17 al 21 de desembre de 1984, vol. 1, 1984, p. 545-552.

⁵ ACPE: Fons Ajuntament Banyoles. Ordres i Cartes (s. XIV-1789), número registre 15.

⁶ TERRADAS, Dolors (1985): *Aproximació a un exemple de industrialització no reïxit: Banyoles 1700-1900*, "Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles", 1980-1984, CECB, Banyoles, 1985, p.145-169.

⁷ AAVV (2012). *La Guerra del Francès al Pla de l'Estany*. Quaderns del CECB, 31, Banyoles, 2012. RUSTULLET, Miquel (2008). *La Guerra del Francès al Pla de l'Estany, 1808-1814*, Consell Comarcal del Pla de l'Estany, Banyoles.

Precisament a l'Arxiu Històric Comarcal del Pla de l'Estany s'hi troba dipositat des de l'any 1993 el fons de la família Colomer de Banyoles amb documents de l'any 1645 fins al 1925. Entre la documentació hi podem trobar el llibre de les filadores, el llibre dels clients de la fàbrica, o la nombrosa correspondència comercial i familiar. A més de la correspondència, hi ha un llibre del patrimoni familiar, amb testaments, donacions, heretaments, censals, lluïsmes, èpoques diverses, establiments de terres i escriptures notariales. Enmig del fons familiar, es troben alguns manuals, com la manera de fer vi, o un segon manual de com tenyir les teles⁸. Precisament aquest manual de tintura de teles fou escrit pel negociant Josep Colomer i Plana l'any 1807. El manual o *llibreta* era destinat als seus fills i descendents, amb la voluntat de transmetre i mantenir els coneixements familiars de la tècnica del tenyit de cotó de la fàbrica Colomer. El document és prou interessant perquè mostra la tècnica tradicional del tenyit en una fàbrica de cotó del darrer terç del segle XVIII, especificant les matèries tintòries emprades (indi, vidriol de Xipre, campetx, fusta de Brasil, galda, magrana o fustet) i els colors finals que se'n podien obtenir (blau, groc, groc torrat, viola, vermell, gris o verd botella).

Durant l'Antic Règim el tint de les teles exigia uns coneixements tècnics especialitzats amb la necessitat d'obtenir matèries tintòries naturals, que progressivament van ser aconseguides del món colonial. Així al llarg del set-cents es van establir ordenances específiques per l'art de la tintura, reglamentades per un inspector de tints de l'administració borbònica, o bé mercès als coneixements tècnics de les nissagues de mestres tintorers castellans, valencians i catalans⁹. Per exemple, és simptomàtic el cas del químic i mestre tintorer toledà Luis Fernández, qui dirigí la Reial Fàbrica que els Cinc Gremis Majors de Madrid tenien a València, i poc després ocupà el càrrec d'inspector reial de tints. Els seus coneixements sobre les tècniques del tenyit de teixits (seda, llana, fils de tota mena i espart) van quedar reflectides en la publicació *Tratado instructivo y práctico sobre el arte de la tintura* publicat

⁸ GRABULEDA, Josep i REVERTER, M. Àngels (2010): *El Fons patrimonial dels Colomer de Banyoles (segles XVIII-XX)*, "Tabulari. Butlletí de l'Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany", 3, febrer de 2010, p. 5.

⁹ MOLAS, Pere (1994): *La política del tinte en la España del siglo XVIII*, "Espacio, Tiempo y Forma, Serie IV, Historia Moderna", 7, 1994, p. 55-68.

l'any 1778¹⁰. A la Biblioteca de Catalunya es troba també un manuscrit escrit a mà per títol *Instrucción sobre el cocimiento de prueba de la tintura de lanas, y de sus texidos* del fabricant d'indianes Joan Pau Canals i Martí amb instruccions de com tenyir la llana amb diferents matèries tintòries¹¹.

Al darrer terç del segle XVIII la família Colomer hauria canviat la seva tradició familiar de corders i teixidors de lli per iniciar la producció de teles de cotó. Així l'any 1778 el fargaire Francesc Bernich tenia en propietat una casa situada a les voltes superiors de la plaça Major de Banyoles, coneguda popularment com "*la casa d'en Blanch*", la part posterior de la qual, o eixida, era usada pel negociant Pau Colomer i Torrent com a entrada de la seva fàbrica de tenyir, recentment construïda. Probablement la fàbrica ja era dedicada a la producció de filats de cotó tenyits: "*Concedesch facultat y licencia a vos Pau Colomer negociant de la prop dita vila present y baix acceptat pera que pugau tenir la fabrica a tenyir que modernament haveu construhit en dita estable per passari vos de vostra casa y fer obrar en la predita cort o estable tot lo que sie necessari per dita fabrica ab la declaracio empero que luego de finida dita llicencia tingau de tornar tapar dita porta fer la estable y secreta axi com estava antes de la present llicencia*"¹².

Pocs anys després, el comerciant banyolí Jeroni Colomer comprà una peça de terra de 6 vessanes de secà situada en el Terme, a extramurs de l'antiga muralla de la vila, en l'indret conegut com el Camp d'en Porxas, en el barri dels Turers i per on hi passava el rec Major. La compra fou feta a l'hisendat Joan de Manresa i signada a la notaria de Banyoles el 27 octubre de 1782. Precisament els Colomer al llarg del set-cents ampliaren de forma notable el seu patrimoni de Banyoles i de les comarques de Girona.

La primera intenció de Jeroni Colomer per la compra d'aquest terreny no fou altra que reconvertir l'any 1783 la terra de secà de subsòl de travertí amb una horta regada amb les aigües del rec Major, rebaixant la roca mare i aportant terra fèrtil. El 15 de desembre de 1790 el mestre de cases Francesc

¹⁰ FERNÁNDEZ, Luis (1778). *Tratado instructivo y práctico sobre el arte de la tintura: reglas experimentadas y metódicas para tinter sedas, lanas, hilos de todas clase y esparto en rama*, Madrid, Imprenta de Blas Roman.

¹¹ Per veure el manuscrit sencer a http://www.cervantesvirtual.com/portales/miguel_de_cervantes/obra/instruccion-sobre-el-cocimiento-de-prueba-de-la-tintura-de-lanas-y-de-sus-texidos-manuscrit-0/

¹² AHG: Protocols Notarials de Banyoles. Esteve Plana Antiga - Manuale (1777-79), BA2-10, f. 225r.

Canadés i el treballador Miquel Busquets presentaven un càlcul sobre el valor de les obres fetes en aquest terreny pocs anys abans. Jeroni Colomer havia sol·licitat una comissió a l'Ajuntament de Banyoles, presidit pel batlle Pau Castanyer, perquè valorés les millores dutes a terme en l'antic Camp d'en Porxas, llavors ja conegut com l'Horta d'en Colomer: "*Que lo dit Geroni Colomer en lo añ mil setcents vuitantatres i següents fins lo present ha reduhit a regadiu aquella gran pessa de terra que per sos cents justos i legitims títols te i posseheix situada en lo terme de la present vila molt cerca della i en lo territori dit los Turers dita i anomanada antes Camp den Porxas i vui dit la Horta den Colomer trahent la roca tova pera abaxar el terreno a fi de poder regar aquella fent portar terra en varios paratges que no hi havia sino roca trahent fora la molta runa ques feia arrancant la roca per lo que ha ahgut de gastar crecidas quantitats de diner pera reduhirla a regadiu com es patent i publich construhint en ella dos casas i formant diferents rechs que la circueixen per la major comoditat de regarla". També resulta molt interessant que per convertir la terra en horta de regadiu, abans calia extreure tot el travertí del subsòl, extret a roca viva, per després aportar terra procedent d'un altre indret. Aquesta pràctica de rebaixar el subsòl de travertí ja es documenta des d'època medieval en diversos llocs de la ciutat¹³.*

A tocar a aquest terreny, Jeroni Colomer a més amplià la seva propietat l'any 1784 amb la compra de la casa d'en Patller situada prop de l'antic Portal dels Turers, sembla que en força mal estat. La casa afrontava amb la casa propietat del notari Manel Margarit i Joals, resident a Castelló d'Empúries, qui informà que no podia obrir cap obertura sense la llicència municipal: "*Amich Geroni: Me han informat el que haviais comprat a Manresa la casa del Patller (que men alegro) y que en virtud de la compra volias obrir finestras a la part del hort de ma cava. Tu no deus estar enterat; que per la que hi trau retxada de ferro se dona llicencia a Llorens Casadevall posesor que fou de eixa la nova casa*"¹⁴.

La majoria de millores efectuades en el terreny sobretot es dugueren a terme l'any 1783 amb un cost total de 58 lliures i 15 sous. A part de les obres mencionades, s'aixecà un mur perimetral de tancament per l'horta (4 parets), amb un cost de 360 lliures, pels sacs de calç, 37 lliures i 10 sous. En

¹³ Per exemple, en les darreres intervencions arqueològiques al monestir de Sant Esteve de Banyoles (juliol -agost 2010) per l'empresa Arqueolític SL han permès documentar aquest rebaix en el travertí destinat reomplir-lo de terra fèrtil, en concret, en les hortes del monjos benedictins tenien a la banda sud-est, l'espai conegut com l'Horta de l'Abat.

¹⁴ ACPE: Fons familiars. Fons Colomer, full solt.

els treballs, es documenta una antiga tècnica constructiva a Banyoles per tal d'impermeabilitzar i fonamentar la base dels murs, utilitzant una capa de cendres procedents dels residus industrials de les saboneries: *“per cent juntas de traginar la cendrada dende la saboneria de la present vila i altres paratges de la dita pessa de terra la qual cendrada se emplea per la construccio de ditas parets i per rebatrer aquellas que a dotze sous per junta com import es sexanta lliuras - 60 ll.”*. La cendra procedia probablement de la saboneria de Francesc Cabanellas, difunt l'any anterior. El recompte de les obres resulta encara molt més quantiós, i en total Jeroni Colomer es gastà la suma de 508 lliures i 15 sous.

El 23 de desembre de 1784 els capellans de la parròquia de Santa Maria dels Turers feren un certificat a favor del bon obrar de Joan Clayrá, botiguer de teles, en què es descriu que ja no tenia la seva botiga, i que treballava en la fàbrica dels Colomer en la mesura i tint de les teles: *“Nosotros infros. curas parrocos de la parroquia de la villa de Bañolas obispado de Gerona, certificamos, y hazemos fe que Juan Clayrá tendero de ropa de lana, y lienzos natural, y habitante de esta susodicha parroquia, mayor de cinquenta años de edad, es sugeto comunmente tenido, y reputado por hombre de bien, de cristianas costumbres, yd e toda satisfacion: y aunque por falta de medios eo, capitales no tiene botiga de su officio, en que ociparse no vive por esxcioso, pues se emplea continuamente a los labores concernientes al officio de su profesion, y especialmente de algunos años de esta parte que cuida de la fabrica de lienzos de Geronimo Colomer comerciante vezino de esta mencionada parroquia, haziendo en ella trabajos correspondientes de medir, y conducir los lienzos, y llevar las cuentas de la fabrica, con cuyo trabajo gana, licita, y honestamente su sustento, como es publico, y notorio en esta parroquia, y siendo como es soltero, y sin familia de padres, hermanos, ni otro alguno, que por obliogacion deba mantener, ni alimentar, vive con toda descendencia en la casa de un su cuñado, sin que quede, ni haya dado que sentir a la justicia, ni a otro alguno de esta parroquia, ni fuera de ella que nosotros sepamos”*¹⁵.

A part de la valoració de les obres fetes en l'Horta d'en Colomer, el 24 de desembre de 1790 es féu la valoració dels dos edificis situats en l'Horta d'en Colomer, encarregada al mestre de cases Antoni Canta i al fuster Llorens Bartra. El document, com en l'anterior cas, fou transcrit el 15 de febrer de 1825 per ésser cremada la notaria de Banyoles. La primera edificació era

¹⁵ AHG: Protocols notarials de Cornellà. Josep Pla - manuale (1784-1785), CN 99, f. 56-57.

Restes de la fàbrica de teixits Colomer en l'actual passatge del Rec Major.

una casa destinada a l'habitatge de l'hortolà. Es féu una valoració a partir de les parets mestres: *“Per cent setanta canas de paret contenen las parets de ditas casas que á preu de una lliura deu sous la cana, a saber es, quinze sous per las mans del mestre de casas i manobres, i quinze sous per la compra de las pedras*

i ports de ellas junt son doscentas sinquanta cinch lliuras barceloneses - 255 ll.” A part de les parets, es van comptar les 500 teules, 35 tortugues¹⁶, 45 semals de calç, 90 semals de sorra, les lloses dels ràfecs, els jornals dels mestre de cases i manobre, el pilar del mig de la casa, les lloses de la volta de l’escala, envanits i tempanells, les lloses de la xemeneia, l’enrajolat de les voltes, mil rajols, l’enlluït dels murs interiors, l’aigüera, lleixes i armari de la cuina fets de llosa, l’enllosat de la planta baixa, les lloses de la cort i estable, les portes i finestres de fusta o la volta de rajols del forn i les pedres de la boca. Certament el peritatge fou mol detallat i ens mostra el coneixement que tenien els mestres de cases de les obres i edificis del set-cents.

El segon edifici de l’Horta d’en Colomer era la fàbrica tèxtil o de teles, construïda a la dècada dels anys 80 del set-cents: “... *ha expendit i gastat lo dit Geronim Colomer en la fabrica i construccio de ditas dos casas, so es, la una per lo Hortalà, i la altra per lo bullidor, treballadors, cups, vivers i demes necessari per la sua fabrica de telas*”. En la casa del bullidor hi havia dos pilars que sostenien les voltes, llambordes o pedres, les voltes i arcs, les pilastres de pedra, les lloses de les voltes, una escala de pedra amb barana de 15 graons i replà, graons de llosa, paviment de lloses, tempanells per dividir els quartos de la part de dalt del bullidor, replanar les voltes amb llosetes i guix, enrajolats, portes i finestres de fusta. En la fàbrica també es van excavar calderes i fogaines on tractar les teles: “*per la excavacio dels cups i ollas o calderas i fogañas se han posats trenta sis jornals de mestre i trenta jornals de manobre: vint i cinch lliuras deu sous – 25 ll. 10 s.*”. La fàbrica tèxtil és descrita amb dues fogaines amb dues pedres fogueres, i escala d’accés per baixar-hi: “*per las dos fogañas i ximeneas se han fets setze jornals de mestre i dotze jornals de manobre: dotze lliuras deu sous – 12 ll. 10 s.*” També dues basses on es deixaven les teles en lleixiu: “*per fer los cups i bassis per dirigir los llexius de han fet divuit jornals de mestre i dotze jornals de manobre: tretze lliuras deu sous – 13 ll. 10 s.*”. Aquestes basses de lleixiu eren recobertes amb un total de 500 rajoles unides amb betum. Per portar l’aigua als cups, probablement des del rec Major, es va fer un canal: “*per la canal per fer anar la aigua a dits cups un jornal de mestre i un jornal de manobre disset sous i sis – 17 s. 6 d.*”. A la banda del rec Major, els murs de les cases es van reforçar amb tres arcs: “*per un tros de paret a la part del rech major i tres archs per reforsar las dos casas que amenassavan ruina, ab consentiment del*

¹⁶ Una tortuga és un teula més curta però més corbada i fonda que l’ordinària, i que serveix per recollir l’aigua de la teulada i evitar que caigui al carrer.

*Magch. Ajuntament se han posat junt ab los rampeus quarantados jornals de mestre i quarantados de manobre: trenta sis lliuras quinze sous – 36 ll. 15 s.*¹⁷. D'altra banda, també es va fer un viver per rentar les hortalisses, dos portals a la banda nord i sud amb muntants de pedra, ràfecs de llosa i teulada de teula.

De l'antiga fàbrica Colomer en el paratge dels Turers avui en queden escasses restes. Al carrer de l'Abeurador, per on discorre el rec Major, podem identificar les restes d'un edifici industrial fet de pedres i lloses de travertí, molt reformat, però que es podria datar de finals del segle XVIII i identificable amb les restes de la fàbrica Colomer. L'edifici mostra finestres rectangulars amb llinda de pedra obertes de forma alternada de cara al rec Major, a la planta baixa i a un nivell molt inferior a l'actual. Damunt d'aquestes finestres, es repeteixen alternades la mateixa tipologia d'obertura, que la podem datar a grans trets dels segles XVIII i XIX¹⁸. A la planta superior, es poden veure unes simples finestres amb ampit de travertí, que denoten el caràcter modest i industrial de l'edifici. A l'interior, l'estructura es sustenta amb voltes d'aresta de travertí, la tècnica constructiva local.

ELS TIPUS DE TELES

A través de la correspondència comercial podem conèixer els diferents tipus de teixits que fabricava la indústria tèxtil Colomer, comercialitzada amb carruatges a les comarques veïnes. La matèria prima arribava a Banyoles amb sacs de cotó i sacs de lli. El lli també es produïa als entorns de Banyoles. Per exemple l'abril de 1798 el comerciant de La Bisbal, Joan Terricabres, es queixava de la mala qualitat de les teles banyolines, comparant-la amb les teles de Barcelona: "*Mol Sor. meu est instan acabo de rebra las robas permans de son mosu totas fan per mi en quant a las mostras pero de qualitat son mol fluxas que als vions vuy per llarch no tenan pasado y parque Vm. Vejia al dessengany li remetiu mostras de las de Barcelona porque as guvernia*

¹⁷ ACPE: Fons familiars. Fons Colomer, full solt.

¹⁸ Aquesta mateixa tipologia d'obertura doble o sobreposada feta amb carreus de travertí les podem identificar amb l'antiga adoberia que avui es troba al carrer Girona (actual Alberg de Banyoles), on l'obra es trobava a un nivell molt inferior al carrer. L'edifici també el podem datar a grans trets a la segona meitat del segle XVIII.

ab ellas ...". El tipus de teixits que fabricava Colomer era la "pita blava"¹⁹, la "fustania blava rellade", el "basi blanch"²⁰, els "vions alacuntillade"²¹ o la "pita groga". També sabem que la fàbrica Colomer produïa bombosins de cotó blanc, un teixit emprat per la roba interior femenina. El 31 de gener de 1791 Agustín Gutiérrez de Orrantia (Madrid) es queixava de la mala qualitat de la comanda de bombosins, i els malentesos lingüístics també eren habituals: "... que Vm. no entiende bien mi modo de ablar el Castellano, Jo digo si aqui se tratase de arreglar los precios de los bombasies que de alguna averia, desde luego me conformaria con el dictamen de mi joven amigo, u otro qualquiera, pero aqui no se trata sino de que le he pagado a Vm el precio que ha querido por los bombasies, porque me los trabajase, bien tejidos, bien blancos y con mucho pelo, pero como no tienen estas circunstancias, digo que no me acomodan por ser de la mas mala calidad que Vm ha podido trabajar".

No tots els compradors estaven descontents. Per exemple, Josep Colomer, nebot de Jeroni, estava més que satisfet del gènere tèxtil rebut a principis de juliol de 1795: "... esta molt ve me remeteu las 4 pesas basi estretan pauet com jo abem cadat molt conten de la venda del fil, y en quant al fil de lli no venguen perque tenim intensio de gastar lo per cotoninas y barrejarlo ab fil que van tornar y enviar a dit lo preu que va al coto y me remetareu lo fil y coto que tingueu tenyit a blau y vejay ab eixos dos trosos de pita que vos he remes aquin preu se vendra en eixa y si sen despetxara forsa encara que sia ferla vendre per Ramon de la Serafina ho aquell que vos compra lo vostre fil donanli alguna cosa per son treball que en esta apar que sen burlan que non volen donar sino 34 s la cana"²².

Les teles eren fabricades a domicili per un gran nombre de dones pageses de Banyoles i la seva comarca, però també d'altres poblacions veïnes com ara a Canet d'Adri, Espinavessa, Fares, Cabanelles, Granollers de Rocacorba, Medinyà o Sarrià. Les filadores treballaven a la casa del poble o en el mas, com a complement a la vida de pagès o de les activitats industrials, en el cas dels Llosas a Borgonyà, fabricants de paper. En el

¹⁹ Teixit a la plana, ordit pèl de cabra i tramats cotó, il·lustrós, de color llis, usat per a folros de mànegues en els vestits d'home.

²⁰ Teixit semblant a piqué, del qual feien caputxes d'estiu i gipons.

²¹ Teixit amb llistes longitudinals molt estretes, a vegades usat per fer falces de cànem amb ratlletes blaves, que les dones porten sota el vestit.

²² ACPE: Fons familiars. Fons Colomer, full solt.

llibre de comptes de Jeroni Colomer, iniciat a partir de l'any 1798, trobem el nom de moltes d'aquestes filadores amb les seves pagues i entregues, i de mitjana contractava a més de vuit-centes dones anualment²³. Sense possibilitat de citar tots els exemples, a Falgons filava Maria Puig, Teresa Anglada o Margarida Collferrer; a Banyoles, Rosa Sunyer, Teresa Hereu, Maria Casadevall o Narcisa Costabella; a Borgonyà, Francisca Planas, Caterina Llosas o Caterina Bosch.

L'any 1801 apareixen diverses factures referents a la compra de bales de cotó filat procedent de Malta²⁴. Per exemple, en una factura del 18 de febrer de 1800, Josep Colomer i Plana devia a un tal Sr. Lucas Mallia (o Maglia) maltès la quantitat de 399 lliures, 1 sou i 6 diners per una bala de cotó filat de Malta, tracte que fou fet en la Lotja de Barcelona²⁵; el 17 d'abril de 1800 Josep Colomer comprà una bala de cotó filat maltès a Lucas Mallia pel preu de 397 lliures i 4 sous, el seu preu fou establert de 24 sous la lliura; el 17 de juny comprà una altra bala de cotó pel preu de 368 lliures i 11 sous, 21 sous la lliura a un tal Pallicer; el 3 de desembre de 1800 Josep Colomer i Plana comprà una remesa de cotó de "*dos balas cuto filat de Malta de primera qualitat lliis*" a un tal Francisco Ellull al preu de 21 sous 9 diners la lliura, el preu total pagat per les dues bales de cotó foren 517 lliures i 18 sous²⁶. A més a més, el mateix any identifiquem diverses compres de bales de cotó filat de Malta fetes a Lucas Mallia, Salvador Magro, Agustín Magrin, Josep Berti²⁷ a càrrec de Ramon Duran²⁸.

El dia 3 d'octubre de 1814, Josep Colomer i Plana es queixà que tenia el desembre de 1811 en la casa de Pere Francesc Adrià, veí de Mataró, una partida de teles amb un valor de 470 lliures, 13 sous i 6 diners, teles que

²³ SERRAMONTMANY, Albert (2015). *Nivells de vida, dinàmiques socials i canvi històric. L'àrea de Besalú, 1750-1850*. Tesi Doctoral, Universitat de Girona. <http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/371143/tash1de1.pdf;jsessionid=42326153F3F6FD3EA666CF28754D5939?sequence=5>

²⁴ Durant la guerra contra Anglaterra (1779-83) s'aturà l'arribada de cotó americà i calgué recórrer novament al cotó de Malta i de Llevant.

²⁵ ACPE: Fons Colomer. Compres i rebuts (1761-1842), full solt.

²⁶ ACPE: Fons Colomer. Compres i rebuts (1761-1842), full solt.

²⁷ Pel que respecte a Salvador Magro, fou un negociant que el trobem documentat l'any 1817 en el Fons de la Junta de Comerç de Barcelona, dipositat a la Biblioteca de Catalunya (JC XXII,f.1104-5), natural de l'illa de Malta, possiblement es va establir a Xàtiva. Possiblement la resta de cognoms també tenen un origen italià i maltès.

²⁸ El fet que les factures de Ramon Duran estiguin al fons Colomer indicaria que era un soci o negociant vinculat als Colomer.

foren presses per Narcís Lladó, regidor de Mataró, segons ordenà la Comissió de l'Ajuntament. Reclamà que li fossin retornat el valor d'aquestes teles²⁹.

LA NISSAGA COLOMER

El corder o teixidor de lli banyolí Pau Colomer es va casar amb Madrona Geli a començament del segle XVIII. Tingueren com a fills a Joan, Martirià, Cristòfol, Pau, Josep (casat amb Margarida Torrent i Cervià, de Cervià de Ter) i Antònia. Un dels seus fills, Joan Colomer i Geli, el 1738 es va casar amb Maria Ribas i Pou, filla d'un pagès de Riudaura. Un altre fill Martirià, el 1746, va contraure matrimoni amb Rosa Juandó i Torrent, filla del moliner banyolí Juandó.

Precisament un dels fills de Joan Colomer i Geli, casat amb Maria Ribas de Riudaura, donà una empenta important al negoci familiar: Jeroni Colomer i Ribas. Aquest es va fer negociant durant el segle XVIII fins que va morir el 1802. Es va casar, el 1765 amb Elena Plana de Cursach i Casellas, filla de pagesos de Riudaura. Tingueren com a fill Josep Colomer Plana, qui heretà la fàbrica de teles de cotó de Banyoles. Josep Colomer va contraure matrimoni el dia 1 de juny de 1791 amb Maria Torrent Martí, pubilla de pagesos terratinents de Cervià de Ter, i tingueren quatre fills: Jeroni Colomer, casat amb Manuela Sala Corominas, Gaspar Colomer, domiciliat a Mataró, Pau Colomer i Joan Colomer. Durant la seva vida ocupà important càrrecs a la vila de Banyoles, com a recaptador d'almoines els anys 1823 i 1826, com també ostentà el càrrec de regidor municipal els anys 1815, 1819, 1820, 1821 i 1828. Morí el 12 de novembre de 1845³⁰. El seu fill fou el negociant Pau Colomer i Torrent el 1770 es va casar amb Rosalia Forroll Coromina, filla del notari de Cornellà del Terri Narcís Forroll i va donar la branca dels rics negociants Colomer Forroll i dels Colomer Santaló (de Tortellà i Banyoles, i després Barcelona). El seu fill Jeroni Colomer i Torrent es va casar, el 1819, amb Manuela Sala Coromina, d'una família de pagesos benestants de Banyoles. Varen tenir uns quants fills: Pere, Maria, Tomàs, Joan, Salvador, Francesc, Manuela, Joaquina, Antònia, Carme, Carmeta i Llúcia.

²⁹ ACPE: Fons Colomer. Compres i rebuts (1761-1842), full solt.

³⁰ Informació facilitada per l'arxiver municipal de Banyoles, Josep Grabuleda.

Plànol del segle XVIII amb indicació de l'Horta Colomer, el rec Major i la fàbrica tèxtil (Fons Manresa de l'arxiu Lluís Martí).

Llibreta per notícia per los fills y descendens de Joseph Colomer y Plana de Banyolas dels medis se val ell per tenyir á diferents colors com se espreserá a la present llibreta feta á 23 de Jener 1807³¹

Metedo per tenyir á diferents colors ensenyat per lo Señor Bonaventura Tauler³² de Barcelona á 10 Abril 1802 y de lasoras ensa ab la experiensia y practica se ha anat perfeccionan alguna cosa per perar una de las dos tinas³³ que haya existentas de 7 pams de alsada³⁴ se ha de emplana de agua clara fins dalt menos un palm y si posa al meti si se vol para ala tarda y si se vol para al mati si posara ala tart del dia antes pera que sia ven fos lo vidriol quant se paria 2 ø # vidriol bert³⁵ y si pot ser ingles millo y que tinga bon color bert y se paleja ven palejada y despues quant si tiran altres meterials sempre haya de aver un home que vaja palejant la dita tina y si posarà 6 # 6 ~ tantá de bota 6 # arsenich³⁶

³¹ El mètode de tenyit del cotó de Josep Colomer no fa referència a la producció de teixits d'indianes, sinó una manufactura tèxtil basada en el treball del teixit manual amb telers a casa i el tint a la fàbrica amb tines que aprofitava les aigües del rec Major de Banyoles a l'alçada dels Turers. A Catalunya, les fàbriques dedicades al cotó a finals del segle XVIII i que no s'indica que fossin indianes, ni ha varis exemples en el territori.

³² Mercès a un document del Fons de la Junta de Comerç de Barcelona de la Biblioteca de Catalunya, consta que un tal Bonaventura Tauler, de Vic, els anys 1783-1785 demanà permís per establir en aquesta ciutat una fàbrica de pintar indianes i mocadors i diferents franquícies.

³³ La tina és un recipient o dipòsit de grans dimensions destinat a contenir líquids, habitualment de forma cilíndrica.

³⁴ El pam era una unitat de mesura catalana corresponen a 20,87 cm. Per tant, la tina tenia una fondària de 146 cm aproximadament.

³⁵ Amb el terme obsolet de vidriol s'indicaven els sulfats cristal·lins metàl·lics i sobretot hidrats produïts de la combinació d'elements metàl·lics amb sofre. A mitjan segle XVIII el vidriol esdevingué el reactiu químic per excel·lència en el tractament de matèries primeres d'origen animal o vegetal, i generalitzat a partir del segle XIX. Vegeu NADAL, Jordi (1985): *El desenvolupament de l'economia valenciana a la segona meitat del segle XIX: una via exclusivament agrària?*, "Recerques", 19, 1987, p. 119-120. En la indústria química i tèxtil era emprat el vidriol blanc (sulfat de zinc), vidriol de plom (sulfat de plom), vidriol blau (sulfat de coure) o el vidriol verd (sulfat de ferro) citat en el document. També apareix el terme de oli de vidriol, referit com l'àcid sulfúric concentrat que s'obtenia escalfant a alta temperatura els vidriols naturals. Vegeu MANS, Claudi (2002). *Termes de química industrial*, Universitat de Barcelona, febrer de 2002. <http://www.angel.qui.ub.es/mans/Documents/Altres%20docs/Diccionari%20Quimica%20Industrial.pdf>

³⁶ L'arsenic és un element químic semimetàl·lic, de color gris, de lluisor metàl·lica, trencadís, que es troba a la natura en forma de sulfurs o d'arsenosulfurs.

la mitat grochs y la mitat blancs 4 # ~ orpiment³⁷ 6 # 6 ~ antimonia³⁸ tots eixos meterials han de eser picats y pasats per un sadas de pel com lo que tenen els apotecaris y segidament 13 # ~ india³⁹ floret si es guatemala⁴⁰ diuen es millo pero la de cracas tenve es bona⁴¹ atbertin que la India se ha de posar en ramui ab llexius que sian bons y no poden ser llexius que ajian servit per bogada que han de ser nous dos ho tres días si haiestan mes no inporta y desapues se molt ab lo molinet y se posa lo sadas de pel peraque no y caiga cap gra sota lo cano de ferro y se te tapat lo dit cano quant se mol y quant es molt se destapa lo dit cano y raja lo such á dit sedas y sinó vol pasas lo dit sadas se va remanant y picant ab las mans a la vora del sadas y quant se veu que lo sedas es carregat de posit del llexius y India se posa girat sobre lo molinet y se tira aygua per lo cul peraque se desanbosca y cada vegada que se posara India al molinet posarni un plat ple ho un y mitg de India y un plat de llexius y un ho mitg de aygua clara que lo such no

³⁷ L'orpiment és el trisulfur d'arsènic, de color groc de llimona, molt tòxic, usat en tintoreria, pintura i pirotècnica, i antigament en medicina.

³⁸ Antimoni, element químic semimetàl·lic, cristal·lí, d'un color de plom clar, dur i trencadís, usat com a mordent en la indústria tèxtil i en adoberia.

³⁹ Indi (en castellà *índigo*) és el colorant natural més emprat al llarg de l'Índia coneguda com *Indigofera tinctoria*. A finals del segle XIX es va sintetitzar la substància que proporciona una coloració blavosa, avui i actualment és un colorant químic, vegeu Duran, Ricard (2004): *Plantes tintòries i industria química a la Catalunya del segle XIX: Josep Vallhonestà i Vendrell (1835-1899)*, "Recerques", 49, 2004, p. 53-72. El terme floret es referia a un diminutiu de la flor de la planta, on es concentrava el colorant natural. A Catalunya el segle XV ja era emprat l'indi com a colorant de la llana, i el trobem citat en una interessant document sobre la lleuda de Cervera, vegeu BERTRAN i ROIGÉ, Prim (1984): *La lleuda de Cervera (segle XV)*, "Miscel·lània cerverina", Núm. 2, 1984, p. 49-66. Per a més informació sobre els colorants naturals, vegeu NIETO, Agustí (2011): *Secrets, receptes i resistències: l'art de la tintura i la revolució química*, "Mètode", núm. 69, Universitat de València, p. 88-95.

⁴⁰ Es refereix a l'estat de Guatemala que en aquell moment formava part del Virregnat de la Nova Espanya. Els principals recursos que obtenien els colons espanyols van ser basats en l'agricultura, com el cacau o la canya de sucre, però també les fustes precioses i la tintura pel sector tèxtil. Fou independent a partir de l'any 1823.

⁴¹ Es refereix a la procedència de l'indi o *añil*, arribat de Guatemala o de Caracas. De fet des de la segona meitat del segle XVIII aquesta planta era cultivada a les colònies espanyoles de Sud Amèrica. Existia la varietat de Guatemala, que era apreciada per la seva flor i tall com a excel·lent, només superat per la varietat de Bengala produïa per la competència dels anglesos. La varietat de Caracas designava a un indi produït a la zona de Tierra Firme en la jurisdicció de la Capitania General de Venèçuela, fou també molt apreciat, però inferior de qualitat a aquell de Guatemala. Vegeu la tesis doctoral de PACHECO, José G. (2000). *El añil: historia de un cultivo olvidado en Venezuela (1767-1870)*, director: J. M. Delgado Rivas, tutor: R. Garrabou, Universitat de Barcelona, Cerdanyola del Vallès, 2000. <https://ddd.uab.cat/pub/tesis/2001/tdx-1030109-154306/jgpt2de2.pdf>.

pasia de sobre de la pedra de de dintre lo molinet y aixis se se ha de anar fent fins que la India es ven molta y no se pot para la tina que ja no sia molta y amenida⁴² la India y picats los demes meterials que de dalt expresa y segudament si te de tirar 2 ø # de cals viva ab terras ofagada com se fa per fer lleixius sino que no ha de ser eser tan desfeta que quant se veja que no hi ajia pinyol ho pedras si pot tirá dintre la tina y lo home sempre que vajia palejant y quant ja haya un quart que tots los dits meterials son ala tina lo home pot sospendre al palejat y desaspues al cap de 2 horas a poca diferencia se tornera paleja alomenos un quart de seguit atbertin que sempre que se paleja ab la pala han de respar lo cul de la tina per fer pujar y resfer y barrejar los expresats meterials y si se para al mati se ha de palejar dos vegadas aquell dia que es millo pero si se para al vespre vasta ab la vegada que se expresa y lo andema y al cap de dos dias que es parada se ha de pelaja tres vegadas al dia y al cap de tres dias se pot tenyir y si es cas que lo endema se eser parada se veja que la tina no va ve que no fa la escuma color de aram sera que la india no sera bona y aladoras si poria afegir unas 4 # ~ mes de India molta que alashoras per la presisio no se auria de tenir sino una nit la India en ramui nia que estilar que al cap de 24 horas de eser parada dita tina hi tiran 2 # ~ oli de vidriol pero jo tinch exprimentat que de qualsevol manera va ve y si son tinas si posan al dobla de tots los materials que expresa dit pape y sempre que se tenyesca ab la tina de 7 pams es millo que no exadesca de 30 # ~ de coto blau cla y si es blau fort menos y sempre de una vegada al altre de tenyir haya de aber unas 3 o 4 horas peraque lo such sia ben colat y posat y cada vegada que se ajia tenyit luego se ha de palejar dita tina si se vol tira tots los meterials que expresa exeptat la India y la cals ab una semal ho parol⁴³ y barrejarlos ve ab aigua ho llexius y desaspues tirats tots plegats ala tina tenve va ve pero la India y cals no pot eser que ha de anar del modo expresa Primerament nia tenve que no i posan sino 10 # ~ de India pero jo tinch exprimentat que si pert molt peraque la tina no trau tan bon blau y no dura demolt tan la dita tina.

Per tenyir coto se ha de posar la caldera plena de aigua se fa bollir y quant bull si posa lo coto posat ab cordills entrevasat ab bastons sobre la caldera que hi estiga ven espaios y se fa bollir dos horas dit coto y que cobria ve de aigua y de tan en tan se ha de anar remanant atbertin que si no es ven escaldat y flux de la lligada sempre haya blanquais á dit coto y desaspues se trau se renta y si vol posa la campana

⁴² Preparada.

⁴³ Recipient d'aram o d'altre metall, de forma aproximadament hemisfèrica, que serveix per a tenir-hi aigua o altre líquid que calgui coure al foc.

pera que no caiga cap plega al cul de la tina si pot posar que cobria uns tres pams estacada per quatre costats de la tina ab cordills per detenirla pero per tenyir coto ja no se nesesita hara si se tenyeix algun tros de tela ho blavet si que es nesesari posarla y se posa dos plagons⁴⁴ de coto de 8 ramallets cada plego⁴⁵ ab un vestonet se báleja⁴⁶ lo basto ab lo dit coto de such y donat una ho dos pasadas de cada cap del coto de dita tina se trau se escorra ve y se estira y se deixa perdre lo aire y aixis surt blau cla y si se vol mes blau donarli entradas del modo que esta explicat que quant lo coto lo aire lo ha tocat y se es espolsa y se torna apasa per la tina com la primera vegada casa vegada que si torna entra va pujant lo blau y axis quant se vol blau fort si pot torna afins que estiga com lo voldran y per blau cla y lo volen que no sia tan blau que hi dongan la pasada depresa que com menos esya a la tina menos blau es y lo coto cada vegada que se tenyeix se muda lo coto lo que desaspues va a dalt dels bastons ho de panjat quant se muda que se vajan un poch de presa que se fa peraque sia tenyit mes igual y tot al que se pasie se ha de anar fent una pila lo un menat sobre lo altre y si se vol fer blau fort quan se torna apesar se ha de comensar per al que hay a mes temps que no hi es estat dintre la tina y desaspues se escorra ve cada vegada a la tina que se tenyeix y se renta al rech⁴⁷ ven rentat se escorra ve y se esten abtertín que com mes rentat mes vonich blau trau.

Per raferla quant se veu que al cap de un tems que se ha tenyit que la escuma pert lo coto de aram que se torna la escuma blanca y blau cla si tira 15 # ~ vidriol ven palejada la tina y quant se coneix que es fos si posa 3 # ~ tartá de bota 3 # ~ arsenich 3 # ~ antimonia y 1 # ~ gunsa⁴⁸ que tots estos meterials exseptat lo vidriol se poden posar ab una caldera ho semal ab aigua freda y se poden barrejar ve y tots plegats se poden tina a la tina quant lo vidriol sia fos y desaspues que tots los expresats meterials sian dins la tina y que sia ben palejada se tirara 15 # ~ calcs ab terros⁴⁹ y si deixara esta y al cap de una ora que si sera que ja sera desfeta se palejara ve dita tina y 2 # oli de vidriol y cada dia se ha de pelejar tres vegadas al dia y al cap de tres dias se pot tenyir.

⁴⁴ Es refereix a plec.

⁴⁵ Un plegó és un plec, tavella de paper, de roba o cotó. En aquest cas, seria un plec de cotó filat.

⁴⁶ A alguns indrets de les comarques gironines "balejar" es refereix a esbandir la roba dins l'aigua del safareig per tal que quedi ben neta; en aquest cas, el sentit sembla més aviat de remenar la tina amb el bastó.

⁴⁷ Es refereix al rec Major, situat al costat de la fàbrica tèxtil Colomer.

⁴⁸ Es referiria a una unça.

⁴⁹ Fa referència a terrós, és a dir, una massa compacta de terra o material de calç adherida, però que es desfà fàcilment.

Si se vol anar per tot estalvi se posa solament 15 # ~ vidriol vert y 15 # ~ cals viba ab terros y al cap de una hora que dits meterials sian dintre que la cals sera fora se ha de palejar ve tres vegadas al dia y al cap de tres dias se pot tornar atenyir.

Per referla la segona vegada solament si posara 9 # ~ vidriol vert y 9 # ~ cals viba ab terros⁵⁰ y al cap de 1 hora que hi seran palejar ve la tina y al cap de 3 dias se porra torna atenyir.

Per donar peu de blau a las pesas de blavet y base y tela se posa aigua ab una caldera y si posa 2 ~ vidriol de xipra⁵¹ per cada pesa de blavet, y de basi un poch mes y si posan # ~ campetxo⁵² ab estella dintre un sach cla y que hi estiga espaios y se fa bolli junt ab las pesas dintre una caldera 2 horas y al cap de 2 hores se trau se deixa refrada se renta y pica al rech y desaspues se deixa escorra y quant es escorreguda se pasa per la tina ab un torn que pujia y baixa la pesa de un cap á altre dintre la tina y anant la pitjar ab bastons y quant se veu ne sie prou se trau se fa venta sobre un caball de fusta y quant es ventada 3 o 4 boltas de cada cap si se veu sie prou blau tirarla al rech y ben capejada⁵³ y rentada y estesa y quant comesia á secarse se ha de girar y si se veu que la primera vegada que se traure de la tina quant sia bentada que no sia prou blava antas de rentarla tornar la posar a la tina com la primera vegada y si ab la segona tenpoch nia prou tornari fins que estiga ve y quant se trau de la tina plegar la al torn y deixar la escorre dintre la tina peraque no se perdia dit such y antas de comensar á tenyir pesas de coto se han de escalda prime com lo coto ho alomenos ven picadas ab palots⁵⁴ peraque lo coto que no es estat mullat costa molt de mullar lo y si no es ven moll no vol pendre lo colo hara las telas basta tirarlas al rech y capejarlas dos voltas de cada cap.

⁵⁰ Possiblement es refereix al fet que la calç viva podia ser una massa compacta, com un terròs de terra.

⁵¹ El vidriol de Xipre era valorat des de temps antics pel seu contingut en sulfat de coure, on en aquesta illa era abundant.

⁵² El campetxo o el terme castellà *Campeche* és un arbre lleguminós de fusta dura i negra que es troba a Mèxic i a l'Amèrica Central. El nom prové de l'estat de Campeche a Mèxic, on ja els asteques l'empraven com a colorant. La llana, el cotó o el cuir tintats amb aquest colorant natural agafen una coloració negra, però poden agafar tonalitats com ara el blau o el lila. Al llarg del segle XVIII fou un competidor del colorant indi, la matèria colorant de la *Indigofera tinctoria*. Vegeu VENTOSA, Silvia (1983): *Història dels tints naturals de fibres tèxtils*, "Ciència", 24, febrer 1983, p. 40ss.

⁵³ Es podria referir a que la tela de cotó era ben remoguda a l'aigua.

⁵⁴ Pala de punta estreta.

Per donar color de jenoba⁵⁵ ho viola que diuen a las pesas de blavet se posa per cada pesa 2 # 6 ~ de alum⁵⁶ se pica i se posa ab un parolet ho holla si posa aigua clara y se va remanat y se posa al foch y ab la aigua quant se va escalfan y remanant se va fonent y quant es fos se tira ab un cosi ho caldera y quant la pesa es fora de la tina y ja esta ven rentada al rech y ja es escorreguda se remena ve lo alum⁵⁷ fos ab la aygua del cosi ho caldera y si tira la pesa dintre y se va agafant la pesa per la bora y se va pasan una ho dos voltas de cada cap de la pesa peraque la aigua de alum la prenga tota ve y se deixa esta dita pesa 2 horas alomenos ab dita aigua de alum fent que cobria y si hipot estar tota la nit millo y desaspues se trau se renta ven rentada al rech atbertin que si haya algun peratje de la pesa que no sia ven net lo colo de viola queda clapejat y no es vonich y se posa aigua clara ab un cosi ho pastera y si posa un poch de such de campetxo de la primera vollida y se barreja ve ab dita aigua y se tela pesa per la bora y si tira dintre y se pasa la pesa per dita aigua passant sempre de un cap al altre seguint sempre lo vorebiu⁵⁸ de la pesa quant se va passant y quant se veu que la aygua ja es clara que la pesa ja se ha begut lo such de campetxo se trau la pesa si torna posa un poch mes de such de campetxo sensa llenca aigua y se parreja ve com la primera vegada y si torna a posa la pesa fer la pasa ab las mans tenint la per lo vorebiu de un cap al altre de la pesa y anant depresa peraque fa abia de mamarse lo such y quant se veu que ja esta llest que no queda sino la aigua clara se trau y se esten al sol pero si pot ser fer que quant lo sol es baix ho al mati si som al estiu que lo sol sia masa fort y igualment se pot fer ab las telas

Si no se vol pasa la pesa per la tina ab lo torn tenve se pot fer que estiga un home a cada costat de tina y tenir plegada y amenida⁵⁹ la pesa y ficarla dintre la tina y lo un que la vaje detenint y aixemplant ab las mans y lo altre que la vaje tiran y axemplan tenve y quant tota es ab un costat lo altre que la tiria del altre passant dos ho tres vegadas de cada cap se trau se fa venta dos voltas de cada cap hi desaspues si torna del mateix modo esta explicat la primera vegada y si torna totas las vegadas

⁵⁵ La gènova és el nom d'una roba blava que es portava a la primera meitat del segle XIX.

⁵⁶ L'alum és un sulfat doble d'un metall trivalent i un altre monovalent capaços de cristallitzar en octaedres regulars. Ordinàriament es dóna el nom d'*alum* al sulfat doble d'alúmina i potassa, que s'empra principalment com a mordent en la tintoreria.

⁵⁷ Sulfat doble d'un metall trivalent i un altre monovalent capaços de cristallitzar en octaedres regulars amb dotze molècules d'aigua de cristallització; cast. *alumbre*. Ordinàriament es dóna el nom d'*alum* al sulfat doble d'alúmina i potassa, que s'empra principalment com a mordent en la tintoreria i com a càustic en la medicina.

⁵⁸ Un voraviu és una vora resistent, teixida o cosida de manera que no es pugui desfilat fàcilment.

⁵⁹ Preparada.

que se ha menester fins que se veu que esta ve que això no te regla respecte que quant la tina es parada de nou ab menos vegadas ne te prou

Per fer lo such de campetxo per donar color de viola al coto ho blau de genoba⁶⁰ que diuen a las pesas de blavet se pren 13 # ~ de campetxo fet estello ho flochs y se pora en remui lo die antas y se posa la caldera petita plena de aigua atbertin que la caldera es de 4 semals de aigua se fa bollir que minbia tres ho quatre dits y aquell such se posa dins de un cosí ho tineta y se cola tirant lo such dins de un cabas peraque no hi baja estella y desaspues se guarda aquell such y la estella se trau se posa ab una semal an remui y quant hi ajia dos ho tres bollidas de estella fet com dalt esta explicat se agafa tota la estella que ja sia bollida y se torna tira a la caldera y se torna fe bollir y quant ha minbat tenve tres ho quatre dits se trau se cola tenve ab un cabas y se posa ab un cosí ho tina y se guarda per tenyir lo fil a blau bort⁶¹ y la estella se llensa

Per tenyir lo fil ho llinet⁶² a blau bort se emplena la caldera de such de campetxo de la segona bollida sino que se ni te de posar un ho dos parolats⁶³ de la primera y si fa foch y se escalfa que no si puga suffri la ma pero ha de ser eser lluny de bolli y se pren 3 # ~ vidriol de xifra se posa dins de un ensat ab aigua ho such de campetxo se fa escalfa y se va remenant peraque se fonga y se pica un poch antas de posarlo al essat es mes abiat fos y quant ja es fos se dira dintre la caldera ab lo such de campetxo y se barreja ve y se posan 26 plegas de fil de canem se repartexan ab tres bastons y se posa dit fil a la caldera entrebasats los bastons per sobre la caldera y se va remenant y al foch ha de anar cremant den poch en poch y al cap de mitja hora se trau se fa refrada per sobre los caballs quan ja sia un poch escorregut y se fa corra los cordills de dalt a baix de las plegas y quant sia ben fret se afegeix such de campetxo y ha de eser de la primera bollida uns dos perolats⁶⁴ y se remena ve y si tona lo fil y si deixa esta mitja hora tenve anant lo remanant y que sia tenve calent lo such com la primera vegada y se trau y se esten y se ha de fer per manera que no se mullia quant es estes y lo such pot servir per las tinturadas que se bulgan que ananto fent com la primera vegada tot lo dia poden anar tenyint y quant no bulgan tenyir mes se pot posar lo such ab un cosí y se pot guardar per un altre dia

⁶⁰ El blau de Génova era un tint conegut com el *blu di genova*, que donava un color blau intens, típic de la roba del segle XIX.

⁶¹ Es podria entendre com un blau que no és pur, un blau que no és ben bé d'aquest color.

⁶² Es refereix al teixit del lli.

⁶³ Contingut d'un perol o perola.

⁶⁴ Contingut d'un perol o perola, en castellà *calderada*.

Per donar color de viola al coto per cada lliura de esto se posara unsa alum fet fondre ab un ansat y posar lo coto ab plegons den quatre en quatre rams cada plago y posar la aigua corresponent ab un cosi y tirat lo alum alli ben barrejat ab la aigua y si posa lo coto que noi sia pitjat y al cap de dos horas y si pot ser tota la nit millo se trau se renta ve que se ha de assegurar sia ven net se escorra y se posa aigua ab una pesteria ho cosi y si tira un poch de such de campetxo ven verrejat ab dita aigua y se posa lo coto entrebasat los plagons dintre de bastons y se fica lo coto penjant un cap dintre del cosi ho pasteria y lo altre cap sobre los bastons y los bastons entrebasats sobre del cosi y se han de fer pujar y baixar los plegons del cosi y se ha de anar depresa pera que no surti clapat⁶⁵ y quant se veu que ja noi queda sino la aigua clara se trau y se veu non tinga prou sense escorrel si posa un poch de such de campetxo y se remena ve y torna lo coto y si pasa com la primera vegada y quant ja se ha memat lo such se trau se escorra y se esten que no se pot pas rentar y lo such de campetxo ha de eser de la primera bullida per pasar lo dit coto

Me apar que quant haya paus que lo campetxo va verato noi ha cap ganansia a fer rebolli la estella

Quant la tina ja es refeta que es flaca se posa lo coto entrebasats los menants ab canyas sobre la tina que penjia lo coto dintre la tina que sen poden tenir encara que sian 36 plegons y se va pujant y baixant com si pasa per la brisa de una canya al altre y quant ja se ha tonbat lo coto tres ho quatre voltas de cada cap a dins la tina se trau se renta etbertin que quant se ha acabat de pasar tot lo coto de las canyas se torna comensa del cap que haya mes temps que se es tonbat y quant se tonba fer per manera que al coto que va sobre las canyas quant se tonbia vajia sota la aigua

Si se vol pasa una pesa de tela que sia llarga per la brisa desaspues de ser tenyida a la tina y rentada ve al rech se posa alum fos ab una calsera gran ab aigua clara se remena ve y se posa un cap de la pesa sobre al torn se tonba tota adins la caldera y que vaja depresa quant sitira y desaspues ab lo torn se torna gira un home cada costat de caldera lo un que la axamplia y lo altre que la pitjia ab bastons del costat que baixa la pesa a la caldera y quant se ha donat un cap ho dos de cada costat se trau se renta ve que sia ven neta de la aigua de alum y se posa aigua clara a la caldera y si posa such de campetxo corresponent de la primera vollida y se tonba la pesa dintra ab lo torn y apocapoquet quant ja la pesa es dintre que la fasan corra de un cap al altre ab lo torn y un home axemplant la pesa y lo altre anat pitjant ab un basto y quant se veu que ja no queda sino la aigua clara que ja se ha mamat lo

⁶⁵ Vol dir amb clapés o una superfície tacada, en castellà *manchado*.

such de campetxo se trau ab lo torn y se posa un poch mes de campetxo a la caldera ab la mateixa aigua y se remena ve y se trona tonva a la caldera la pesa come sta explicat ab la primera vegada y quant ja se veu es clara la aigua se trau la pesa y sensa renta se esten y quant es que ja te tel de aixuta se gira y axuta ja esta llesta atbertin que la segona vegada que se posa such de campetxo a la caldera que la pesa es fora ja pot escorres la pesa a la caldera mentres si afageix lo such de campetxo y se remena

Per lo groch per una arroba fil ho coto se nesedita set unsas bardet picat dexatat ab aigua clara y tirat dit bardet ab n cosia b aigua remenant ve y posari lo fil ho coto que cobria atbertin que si es coto ha de eser escaldat primer y si es fil rentat y se deixa estar a lo menos quatre oras y si pot estar tota la nit millo y desaspues se trau y se escorra ve y se posa la caldera plena de aigua la petita que ja esta explicat que hi caben unas quatre semals de aigua y si tira 13 # ~ galda⁶⁶ y se fa bolli que minbia usn quatre dits afins que trau lo such ven groch y desaspues se trau se posa lo such ab un cosi y quant es un poch mes de tebi se posa lo coto ab bastons entrebasats sobre lo cosi que penjia lo coto dintre lo such que se pasa al mateix que la brisa⁶⁷ anan tonban lo coto y quant se veu que ja se ha memat lo such se trau se escorra y si non te prou ni afageix mes such de la caldera y si torna pasa com la primera vegada y aixis se pot anar pasan coto tan quan duria lo such anant afegin such de galda nou sempre que si torna posa coto que no si pot posar gens de aigua

Per lo groch torrat es no es tan permanent com lo groch de galda se posa la caldera plena de aigua y si tira 6 # ~ busaina⁶⁸ fet flochs y 6 # ~ fustet⁶⁹ se fa bulli y quant ajia minbat tres ho quatre dits se posa lo fil a la caldera que cobria y se remena y haja de estar espaios y se fa bollir un quart y desaspues se trau se tonba dels cordills y se torna a la caldera y se fa bollir una altra quart y se trau y

⁶⁶ La galda és una planta resedàcia de l'espècie *Reseda luteola*, que fa floretes grogues en forma d'espiga i s'empra en tintoreria per a tenyir de groc. Per a més informació, vegeu ROQUERO, Ana (2003): *Aproximación a los tintes históricos*, "Textil e indumentària: materias, técnicas y evolución", Facultad de Geografía e Historia UCM, 2003, p. 29-43.

⁶⁷ La brisa és el subproducte sòlid que s'obté del raïm, compost per la rapa, la pel·lofa, el pinyol i la polpa que es produeix després del premsat per elaborar el most del vi. No queda clar si al final es refereix a la brisa obtinguda del raïm o bé a un compost vegetal que es barrejava a la tina.

⁶⁸ La busaina és una planta de la família de les terebintàcies que serveix per tenyir, en castellà es coneix com *fustete*.

⁶⁹ El fustet designa les estelles d'una espècie de sumac (*Rhus coriaria*) que tenyeixen de groc, en castellà es coneix com *fustete*. A Catalunya el segle XV ja era emprat tant l'indi com el fustet com a colorants dels draps de llana, i el trobem citat en una interessant document sobre la lleuda de Cervera; vegeu BERTRAN i ROIGÉ, Prim (1984): *La lleuda de Cervera (segle XV)*, op. cit.

esten sense renta y si se vol que tinga un color de carabasa quant sia fora la caldera y escorregut ficat dins de un poch de llexiu bo y tret y luego pren lo dit colo de carabasa

Per lo bermell per cada lliura de fil de coto que se bulga tenyir un onsa y mitja de alum fet fondre ab aigua clara al foch ven net tot y tirar ab un cosia ab aigua clara ven barrejat y posari lo fil de coto a dins que cobria sens eser pitjat y al cap de 5 horas y si pot esta lo dia antes millo se trau se escorra be y se posa per la aigua de brasil⁷⁰ atbertin que si es coto ha de eser escaldat prime y si es fil rentat y posari aixut y per fel la aigua de brasil se posa la caldera petita plena de aigua si posan 13 6 # ~ de brasil fet flochs se fa bollir que minbia quatre dits y desaspues se trau lo such y se posa ab un cosi que sia net y se torna amplena la caldera de aigua y se torna fe rebolli los flochs que minbia tres ho quatre dits y desaspues se trau se barrejat ab lo prime que se ha tret y se posa una unsa megrana⁷¹ picada ab lo such de brasil y se barreja ve y si veu que lo such tiria ja a color de rosa ja esta ve y se posa de ters pars dos de aigua de brasil y la altre part aigua clara se barreja ve dintre de un cosi y se pasa com la brisa y si no es prou vermell ab la primera vegada se escorra lo coto y se torna posa dos pars de aigua de brasil y una de aigua com la primera vegada y si torna pasa y quant si posa aigua de brasil ha de ser aigua noba sempre hara que lo que se pot pasar per donar peu alo such que ja ha servit que sempre adelanta un poch al coto blanch y llest que sia se esten al hombre que lo sol nol toquia que es colo delicat

Per un bermell mes fort se tenyeix lo coto prime a groch de arxota⁷² y se posa alumena ab aigua de alum com esta explicat dalt se renta y escorra y se pasa pe la aigua de brasil come sta explicat la altre vegada dos pars aigua de brasil y una de aigua clara ven barrejat y que no faltia tenve la unsa magrana picada a la aigua de brasil quant lo coto es comensat a ser tenyit sempre compondre aigua noba per tornarli apasa que no se pot barreja aigua de brasil ab such que ja ajia servit pero lo such que ha servit pot serbir per donar peu de bermell al coto

⁷⁰ El brasil és un fusta que un cop assecada i polvoritzada dóna una matèria colorant vermella, es barrejava en aigua per fer-ne colorant, designada com aigua de brasil.

⁷¹ A les Illes Balears, el segle XVII, s'aprofitava la pell de la magrana per obtenir-ne un pigment vermell-negrós utilitzat per tenyir les teles i la llana.

⁷² L'arxiota és una matèria tintòria vermella que s'extreu de la planta americana *Bixa orellan*; en castellà es coneix com *achiote*.

Espais y de la Bollix dos hony dit Coto y q^e Cobria se de aigua y
 de tan en tan se ha de Anax remanant Abbertin que si no es ho
 escaldat y fluyt de la Negada sempre haya Blanquis a dit Coto
 F Tenyent y desayques se trau^t se Escorra y si se vol^t la Campana per
 aque no caiga Cap Plega ab Cul de la tina si pot Brax que Cobria
 vns tres lams Escorada per quatre Costats de la tina ab lo
 dills per Detenir la pexo per tenyir Coto ja no se Necessita
 hara si se tenyeix algun tros de tela ho Blavet si que es ne
 setaxi Braxla y se Bota dos Plagons de Coto de 8 nomallets Cada Pla
 go ab un Pestonet se Balaja lo Basto ab lo dit Coto per la tina
 de un Costat al Altre q^e Cobria sempre dit Coto de such y Tonat
 vna ho dos Pasadys de Cada Cap del Coto de dita tina se trau^t se
 Escorra ve y se Estira y se Deixa Pestone lo Aixre y Apis lo
 Blau Cla y si se vol mes Blau Tonaxli Entraday del modo que
 esta applicat que Quant lo Coto lo Aixre lo ha tocat y se es ho
 polsat y se tonna apasa per la tina com la primera Negada
 Cada Negada que se tonna Entra va bixant lo Blau y apis Quan
 nt se vol Blau font si pot tonna afins que Estiga com lo
 dxan y per Blau Cla y lo voler q^e no sia tan Blau que hi ton
 gan la Pasada Depressa que com menos esta ala tina menos
 Blau es y lo Coto Cada Negada q^e se tenyeix se muda lo q^e
 desayques va adalt dels Bastons ho de Panxax y Quant se muda
 que vejan un Peck de Presa que se fa peraque sia tenyit mes
 Igual y tot al que se Passa se ha de Anax fent vna Pla lo
 un menat Bone lo Altre y si se vol^t se Blau font quant se
 tonna apesax se ha de Comensar per ab que hay a mes temps
 q^e no hi es Estat Dintre la tina y desayques se Escorra se
 cada Negada ala tina q^e se tenyeix y se xenta al Peck ven
 xentat se Escorra ve y se Escor Abbertin q^e com mes xenta
 mes Bonch Blau trau^t

Les Rafexla Quant se veu que alcap de un tems que
 se ha tenyit q^e la Escuma Rent lo Coto de Anax que tonna
 Escuma Blanca y Blau Cla si tina 150 ~ Viduol Vent vna Pla
 F de la tina y Quant se Conyeix q^e es tot si 34 ~ trau^t de Coto
 30 ~ Escorra 30 ~ Escorra y 30 en Passa q^e tot Escor menat

Manuscrit de Josep Colomer sobre el procés de tenyir les teles de cotó de l'any 1807 (Fons familiar Colomer: Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany).

Per lo negra se posa la caldera plena de aigua la xica si tira 6 # ~ rodo⁷³ 2 # ~ magrana picada y mitja lliura vidriol bert se fa bolli una ora tot junt y desaspues se trau lo foch y quant ha perdut lo bull si tira lo coto ho fil y se remena ve y si deixa esra una hora si bull no bull y anant remanan y que estiga espaios y desaspues se trau se llensa lo such de la caldera y quant lo fil ho coto es fret se ranta y se escorra ve y se ompla la caldera de such de campetxo que sia bo y si posa mitja lliura vidriol bert y barrejat ve y si torna tira lo fil ho coto y se va remanant y se fa bolli mitxa hora y se trau y se torna arrefrada y desaspues se posa ab dit such 3 # ~ vidriol bert y se remena y si torna posa mitja hora mes y totas eixas 3 vegadas si falta such posari such de campetxo y desaspues se trau y se deixa refrada y se renta y esten atbertin que lo coto ha de eser escaldat

Per lo bert si se pasa lo fil ho coto tenyit a groch de algada per la tina queda bert y com mes si pasa mes fosch se torna

Per bert tenyit lo coto a groch de algada y tirat dos casadas⁷⁴ such de campetxo y quatre aigua clara y tirari una unsa vidriol de xipra fos y barrejat ve y que sia tebi y pasari lo coto com qui pasa per la brisa y com mes si pasa mes fosch es y se trau se escorra y se esten sensa renta

Per lo bert botella tenyit lo coto ha groch torrat y pasat per la tina fa bert botella

Per lo color de plom posar la mitat aigua y la mitat such de campetxo ben barrejat y tirat dos unsas vidriol bert y ben barrejat y posar lo ab un cosi y desaspues y estes y si la aigua es masa clara carregari mes such de campetxo y si se vol lo plom mes pujat carregari mes vidriol y mes such de campetxo y ha de eser lo such mes de tebi que solsament si puga sofrí la ma es millo

Per tenyir lo coto ho fil a brisa sens eser tenyit a blau per 13 # ~ de coto ho fil que se bulga tenyir se posa 2 # ~ alum fet fondre ab aigua clara y se posa ab un cosi ho pastera ven barrejat ab aigua y ja se te lo coto escaldat y se posa dit coto alumena ab dita aigua y que estiga espaios y al cap de 2 horas se pot traure pero si hi pot estar mes millo y se renta ve y se escorra y si es ab la escorridora que no ne dia masa y se posa such de campetxo y aigua tot tret ab un cosi ho pastera y se pasa ab bastons entrebasats y anant tonban lo coto y quant ja se veu que se ha mamat lo such se trau y sinon te prou sense escorra se llansa lo such y se ni torna posa com

⁷³ Segurament es refereix al roldó, una planta coriariàcia de l'espècie *Coriaria myrtifolia*, arbust molt ramós amb flors petites verdoses; les fulles seques servien per a adobar les pells.

⁷⁴ Quantitat de líquid que cap dins una cassa, un recipient metàl·lic profund unit a un mànec llarg.

la primera vegada aigua clara y such de campetxo y si torna pasa com la primera vegada y quant ja se veu que la aigua es clara que se ha bogut lo coto lo campetxo se trau y se escorra y se esten y anarlo estiran quant es estes peraque lo sol no fasa clapa lo coto atbertin que com mes such si posara y com millo sera lo such mes bon brisa traura lo coto

Per tenyir a color de arxota⁷⁵ lo coto ho fil si es coto ha de eser escaldat y se posa la caldera petita plena de llexiu que sia un poch pican y se te desmarxat⁷⁶ 4 ho 6 # ~ de arxota y se tira a la caldera ab dit lleixiu y se fa escalfa que siga serca de bulli y si posa lo coto entrebasat ab cordills y bastons y que hi estiga ven espaios y se va remenan y al cap de una mitja hora que hi siga ja se pot traure pero no inporta que hi estiga mes y lo such afegin mes llexiu y arxota pot tornar servir per tenyir tot lo dia si se vol ananti afegint cada vegada y desaspues que es tenyit se trau se renta ve y se esten y si pot ser que lo sol no sia masa fort y si se vol mes groch carregari mes arxota y si se vol que la arxota no costia de desmarxarse se pot tenir alguns dias enramui ab llexius y per tenyir fil ho llinet⁷⁷ ja pot servir los llexius de bogada per tenyir coto peraque tinga lo colo mes bonich sera millo ab llexius nous com los que venen a la seboneria⁷⁸

Per lo color de sendra⁷⁹ se posa la caldera petita plena de aigua si tira 1 arroba fulla de rodo⁸⁰ y 1 # de escorxa de magrana picada y se fa bulli que reculia 4 dits y desaspues se cola la aigua que no hi quedia fulla y si posa lo coto que ja sia escaldat y se fa bollir 1 hora y se trau se renta y ven escorregut y se posa un cosi ho cobell mitg de aigua clara y 4 casadas de such de campetxo bollit y bo 1 # ~ vidriol bert fos y si posara la mitat del vidriol ben barrejat y si pasara lo coto entrebasat ab bastons com se pasa per la brisa atbertin que si se vol lo color mes que tira abermellos carregari mes de such de campetxo y si se vol que sia mes negrench carregari mes de vidriol bert ho caparros⁸¹ y luego rentat y estes y si se

⁷⁵ L'arxiota és un colorant natural, d'un vermell groguenc, extret de la coberta de les llavors de l'arbre de la bixa, molt emprat a l'Amèrica tropical com a pintura corporal i utilitzat industrialment per a donar color a alguns aliments, teixits, com ara el cotó o la seda, sabons o cuir. La seva coloració final és vermella o taronja.

⁷⁶ Deixatar, dissoldre o desfer una cosa sòlida en una de líquida, terme usat a l'Empordà i a Girona

⁷⁷ Es refereix al lli o al teixit de lli cru.

⁷⁸ Entre finals del segle XVIII i principis del XIX a la vila de Banyoles era activa la saboneria Cabanellas situada al carrer Sant Pere, que aprofitava les aigües del rec Major.

⁷⁹ Color gris.

⁸⁰ Es refereix al roldor.

⁸¹ Sulfat de ferro, també conegut com a verdet.

veu quant sera rentat que no ne sia prou torna refe lo such de cosi y tornarli pasa y enarlo refent y donarli entradas fins que estiga ve

Modo de para la tina

Si se para al mati la nit antas si tira 28 # vidriol bert y se paleja y desaspues quant si tiran los demes materials sempre se ha anat palejan

6 # 6 ~ barrella⁸²

3 # 3 ~ tarta⁸³

6 # ~ arsenich

4 # ~ orpiment

6 # 6 ~ antimonia

tots eixos materials menos lo vidriol se poden posar ab una semal ven barrejats y remenats y quant sian ven verrajats tirats tots plegats a la tina y desaspues si tira molt ab lo molinet 13 # India floret

2 ø # cal viva ab terros ofagada que no sia massa pols que basta que se veja que no hi ha pedras

Per tenyir de eix modo lo coto ha de ser tenyit a groch de galda

Per fer lo negra mes descansat de la primera bollida y se fa fondre ab un ensat 1 # ~ vidriol bert ho caparros y se posa al foch ab such de campetxo se fa fondre y se tira a la caldera se ha de tenir amenit enremuy ab un plat una ho dos hores antes mitja unsa bardet picat y ven desmarxat tirat a la caldera y quant sia serca de bulli si tira lo coto que ja sia escaldat y moll y se remena ve ja lo such antes de tirari lo coto y desaspues de seri lo coto se va remenan dit coto y alcap de una mitja hora que hi es se trau se fa refreda se fa corra los cordills de las plegas y quant quant es fret se afageix such de campetxo tenve de la primera bullida y si torna lo coto y se remena y al cap de mitja hora ja se po traure pero si esta un poch mes millo y se esten

⁸² La barrella és una planta de la família de les quenopodiàcies: *Salsola soda*, de fulles carnoses, llargues, quasi cilíndriques; la seva cendra conté molt de carbonat alcalí, sòdic o potàssic i és emprada tradicionalment en la fabricació del vidre.

⁸³ Molt probablement es refereix al tàrtar emètic, format per tartrat de potassi i antimoni, sal cristal·lina blanca, tòxica, usada en tintoreria com a mordent.